

TÜRKİYE'DE MERKEZ-ÇEVRE MÜCADELESİNİ MİLLÎ EĞİTİM SİSTEMİ ÜZERİNDEN OKUMAK

Emre SAVUT*

Levent YILMAZ**

Öz

Türkiye'nin Cumhuriyet dönemi eğitim politikasını, merkez-çevre ikiliği bağlamında ele almak mümkündür. Bu politikalarındaki değişim çerçevesinde, dört alt döneme ayırabileceğimiz süreçte; merkezi temsil eden değerlerin, çevreyi temsil eden değerlerin etkisi ile dönüştüğü söylenebilir. Bu değişimin izlenebileceği en belirgin alan ise dinsel etkidir. Bu süreçte dinin, millî eğitim sistemindeki etkisi, giderek artmıştır. Bu durumun kaynağı ise siyasal alandaki dönüşümde aranmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Merkez-Çevre, Millî Eğitim, Sekülerleşme, Dinselleşme.

READING THE CENTER-PERIPHERY STRUGGLE IN TURKEY THROUGH NATIONAL EDUCATION SYSTEM

Abstract

It is possible to discuss Turkey's education policies of the Republican era in the context of center-periphery dichotomy. Within the framework of the change in these policies, in the process that we can divide into four sub-periods; it can be said that the values representing the center are transformed by the effect of the values representing the periphery. Religious influence is the most obvious area where this change can be monitored. In this process, the influence of religion on the national education system gradually increased. The source of this situation should be sought in the transformation in the political sphere.

Keywords: Center-Periphery, National Education, Secularism, Religiousization.

* Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üni., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, (esavut@mehmetakif.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-5671-1771).

** Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, (levent.yilmaz@deu.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-5538-8781).

Giriş

Türkiye'nin modernleşme serüvenine dair çeşitli tahlillerden en bilindiklerinden bir tanesi, kuşkusuz, *Şerif Mardin* tarafından Türkiye'ye uyarlanan merkez-çevre ikiliğine dayalı bakış açısıdır. Bir toplumdaki siyasal mücadeleyi, siyasal iktidarı elinde tutanların hâkim kültürel konumlarından hareketle açıklamaya çalışan bu bakış açısına göre, bu konum "merkez" olarak adlandırılır. Merkezi tanımlamak, aynı zamanda, merkezin karşısındaki kültürel konumları da tanımlamak anlamına gelir. Bir başka anlatımla, merkezin kültürel değerleri dolayımında "çevre" tanımlanmış olur. Dolayısıyla siyasal mücadele alanı merkez-çevre arasındaki kültürel tartışmalarla kuşatılır.

Kültürel konumların en belirleyici unsurların bir tanesi dindir. Din kurumu uzun yüzyıllar siyasal mücadelenin temel düşünsel kaynağı olmanın yanında; insanların dünyayı anlamlandırma ve açıklama çabalarında, bir başka ifadeyle, felsefe ve bilime temel referans kaynağı oluşturma işlevi görmüştür. Modernleşme süreci dinin bu işlevlerini ortadan kaldırırsa da, din, siyasal mücadele alanındaki etkisini modern zamanlarda da sürdürmüştür. Özellikle egemenliğin toplumun tümüne ait olduğu düşüncesi ve meşrû siyasal iktidarın genel oyla belirlenmesine dair yaygın uygulama, toplumun üyelerini siyasal aktör konumuna yükseltmiştir. Böylelikle siyasal mücadelenin aktif veya pasif aktörleri olan sıradan insanların, siyasal mücadele üzerindeki etkisi giderek artmaya başlamıştır.

Bu dönem, aynı zamanda, Batı dışında kalan toplumların, merkezî bir yönlendirme ile modernleşme sürecine dâhil olma hareketlerinin yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Devrimler, ihtilâller, darbeler, kurtuluş mücadeleleri gibi birçok siyasal hareketin arkasında, kaçırılan modernleşme trenin yakalanması ülküsü yatar.

Türkiye, kökleri XVIII. Yüzyılın ortalarına kadar götürebilecek böyle bir süreci yaşamıştır. Bu sürecin egemen aktörleri merkezin değerlerini belirlerken, merkezin dışındaki değerlere modernlik öncesi, arkaik değerler anlamı yüklemişlerdir. Çevrede kalan değerlerin temel referans kaynağı ise, siyasal mücadele için hâlen işlevsel bir özellik taşıyan dindir.

Bu çalışmanın amacı, Cumhuriyet döneminin tümünde, din üzerinden yaşanan kültürel mücadelenin en belirgin alanlarından bir tanesi olan eğitim politikalarına yoğunlaşmaktır. Cumhuriyetle birlikte yaygın eğitimin radikal şekilde sekülerleşmesi, siyasal alanda merkez ve çevrenin mücadelesine konu olmuştur. Yüz yıla yaklaşan cumhuriyet döneminin millî eğitim politikalarını, dinsel bağlamında değerlendirmek çalışmamızın temel amacını oluşturmaktadır. Erken cumhuriyet döneminden günümüze kadar olan süreçte, din kurumunu temsil ettiği düşünülen uygulama ve simgeler üzerinden Türk millî eğitim sistemindeki dönüşüm ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu

dönüşüm, Türkiye’de yerleşik merkezî değerlerle, merkez dışı kalmış çevresel değerlerin siyasal alandaki mücadelesi olarak ele alınacaktır. Bu dönüşümün kritik tarihleri bağlamında, süreç, dört dönemde incelenecektir: 1923-1950, 1950-1980, 1980-2002 ve 2002’den günümüze. Bu dönemlendirme, millî eğitim politikalarındaki dinin konumu açısından anlamlı değişimlerin yaşandığı tarihlere göre şekillenmiştir. Dolayısıyla, bu dört dönem kendine ait karakteristikleri olduğu söylenebilir. Çalışmanın temel iddiası, Cumhuriyetin kuruluşunda izlenen -aslında Türkiye’nin modernleşme serüveninin bakiyesi olan- eğitimdeki radikal dönüşümün, sonraki süreçte giderek dinselleşmeye yerini bırakması, Türkiye’de siyasal alandaki kültürel değerlerin dönüşüme tekabül ettiğiidir. Bu ise merkezde olan değerlerin giderek çevrenin değerleriyle kuşatılması ya da tersine, çevrenin aktörlerinin merkezde yer bulması ile merkezin yeniden üretilmesidir. Merkezdeki değerlerin, yüz yıllık süreçte, siyasal alanının genişlemesine koşut olarak; simgesel ve olgusal düzeyde dinsel yönünün arttığı iddia edilmektedir. Bu iddia millî eğitim sisitemi üzerinden kanıtlanmaya çalışılacaktır. Bunun için ilk olarak merkez-çevre ilişkisinin nasıl şekillendiğini ortaya koymak gerekir.

1. Merkez-Çevre Paradigması ve Türkiye’de Merkez-Çevre İlişkisi

Merkez-çevre paradigması, en basit şekliyle, bir toplumdaki yöneten-yönetilen ilişkilerinin değerler sistemi üzerinden tanımlanması şeklinde ifade edilebilir. Değerler sistemi üzerinden yapılan bu ayırım, klâsik Batı siyaset felsefesinin gelişim çizgisi dışında bir bakış açısını ortaya koyar ve bu özelliği ile Türkiye siyaseti için de oldukça önemli bir referans kaynağı konumuna ulaşır.

1.a. Genel Hatlarıyla Merkez-Çevre İkiliği

Şerif Mardin, Batı siyaset felsefesinin Antik Yunan’dan bugüne, birbirine cevap veren süreçler üzerinden şekillendiğini belirtmiştir. Birbirlerine gönderme yapan ve cevap veren bu süreçlerde aristokrasi, kilise, burjuvazi, monarşi, işçi sınıfı, parlamento gibi ara kurumların belirleyiciliği söz konusudur. Osmanlı-Türk siyasal sisteminde bu tip ara kurumların yokluğu, sistemin Batı siyaset felsefesindeki yaklaşımların dışında bir bakış açısıyla açıklanması zorunluluğunu ortaya koymuştur. Bu noktada Mardin’e göre kültürel öğelerin belirleyiciliğini temel alan bir yaklaşım kullanılmalıdır.¹

Mardin’in Osmanlı-Türk siyasal sisteminin açıklanabilmesi için ortaya koyduğu ve kültürel değerlerin belirleyici olduğu bu reçetenin kuramsal temeli, Amerikalı sosyolog Edward Shills tarafından atılmıştır. Shills, merkez-çevre ikiliğini açıkladığı makalesinde her toplumun bir merkezi olduğunu

1 Ali Bayramoğlu - Ahmet Güngören, “Şerif Mardin’le Din ve Devlet Sosyolojisi Konusunda Söyleşi”, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, ss.119-124.

belirtmiştir.² Ancak bu merkez, coğrafi bir konumlanışı değil, toplumsal yaşamın tüm alanlarının temel belirleyicisi olan inanç ve değerler dünyasını ifade eder.³ Merkezin inanç ve değerlerinin neler olduğu, bu değerlerin toplumun büyük bir kesimi tarafından kabul edilmelerine ve bürokratik kadroların kendilerini bu değer ve inançların koruyucusu olarak görmelerine bağlıdır. Bir başka ifadeyle, toplumsal bütünleşmeyi sağlayan, toplumun işleyişini düzenleyen inanç ve değerler, otoritenin, kurumların ve seçkinlerin üzerinde fikir birliği yaptığı değerlerdir.⁴ Merkezin değerleri, toplumsal sistemde birbirlerine karşılıklı bağımlı olan tüm alt sistemlerin -ekonomi, siyaset, eğitim, din, bürokrasi vb.- belirleyicisi konumundadır.⁵

Merkeze ait değerlerin karşısında; bu değerlerin dışında kalan, kontrol altında tutulan, toplumsal sistemden dışlanması gerektiği düşünülen çevrenin değerleri yer almaktadır. Merkez-çevre paradigmasının en temel kabulü de çevreye ait kabul edilen değerlerin sistem dışında tutularak toplumsal yeniden üretimin sağlanmasıdır.⁶

Merkez-çevre ikiliğinde merkez; tek, değişmez ve dönüştürülemez bir niteliğe sahiptir. Merkezin değer ve inançları siyasal iktidar temsilcilerinin mutlak sahip olması gereken değerler olarak kabul edilir. Çevreye ait değerlerin siyasal iktidar alanında temsil edilme şansına sahip olması durumunda, az önce bahsedilen toplumsal yeniden üretim mekanizması işletilerek merkezin değerlerinin egemenliği yeniden sağlanır. Merkezin tek ve mutlak karakterine karşın çevre ise merkezin değerlerine karşı konum alışı açısından *yakın* ve *uzak* çevre olarak sınıflandırılabilir. Buna göre, merkezin değerlerine kesin olarak karşı çıkmayan ve çevrenin değerlerine karşı da hassasiyet besleyen kesimler “yakın çevre” olarak adlandırılırken, merkezin değerlerini toptan reddedip bunların yerine çevrenin değerlerini koymayı amaçlayan kesim “uzak çevre” olarak isimlendirilir.⁷ Bu kavramsallaştırma, Türkiye siyasetinde yıllar içerisinde merkez ve çevre aktörleri arasındaki mücadelenin seyri açısından oldukça elverişli bir içeriğe sahiptir.

Modernleşme süreci ve aydınların toplumsal yapı içindeki yeri, *Shills'*in düşüncesinde merkez-çevre ikiliğinin oluşumunda önemli bir rol işgal etmektedir. Onun bu konuda *Karl Mannheim'*den etkilendiği söylenebilir. *Mannheim*, modernleşme sürecinde “entelijensiya” grupları arasındaki fikir ayrılıklarının bir problem alanı olarak ortaya çıkacağını düşünmüştür. Buna göre, geleneksel entelijensiya mevcut durumu korumaya çabalarken, yeni entelijensiya modern

2 Edward Shills, “Merkez ve Çevre”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 70, 2002, s.86.

3 Levent Gönenç, “2000’li yıllarda merkez ve çevre ilişkilerini yeniden düşünmek”, *Toplum ve Bilim*, Sayı:105, 2006, s.129.

4 Fethi Açıkel, “Entegratif Toplum ve Muarızları: ‘Merkez-Çevre’ Paradigması Üzerine Eleştirel Notlar”, *Toplum ve Bilim*, Sayı:105, 2006, s.38.

5 Shills, *a.g.m.*, s.86

6 Açıkel, *a.g.m.*, s.31

7 Gönenç, *a.g.m.*, ss.132-133.

düşünce sistemi içerisinde geleneksel yapının dönüştürülmesini amaçlar.⁸ *Mannheim* ile birlikte *Bourdieu*’nün sermaye sınıflandırması da aydınların belirleyici rolü noktasında dikkat çekicidir. *Bourdieu*, özellikle eğitim alanında öne çıkan kültürel sermayenin, siyasal sermaye ile birleşmesi durumunda geleneksel merkezin dönüşümünü kaçınılmaz görmüştür.⁹

Shills’e göre merkezin ve çevrenin ana karakterlerinin oluşması kadar, merkezin değerlerinin korunması noktasında da aydın kesimin önemli rolü vardır. Daha açık bir ifadeyle, sistemin merkezinin hangi değerlerden oluştuğunu belirleyen aydınlar, aynı zamanda kendilerini bu değerlerin koruyucusu olarak da konumlandırırlar ve bu aydınlar sadece siyasal alanın temsilcilerinden oluşmazlar. Başta bürokrasi olmak üzere yönetici elit, siyasal otoriteyi merkezin sınırları içerisinde kalma noktasında sürekli denetim altında tutar. Merkezin temsilcileri, siyasal otorite de dâhil olmak üzere toplumun tüm aktörlerini merkezin standart düzeni içerisinde tutmak adına cezalandırma veya ödüllendirme yoluna başvurmuşlardır.¹⁰

Merkez-çevre paradigmasının merkezin tekliği ve değişmezliğine ilişkin kabulü, ikiliğin oluşumunda modernleşme sürecinin ve bu süreçte aydınların yaşadıkları düşünsel ayrılıkların rolü ve yine merkezin aktörlerinin kendilerini sistemin koruyucuları olarak konumlandırımları, paradigmanın Türkiye siyasetinin açıklanmasında anahtar konumda görülmesini sağlamıştır.

1.b. Türkiye’de Merkez-Çevre İkiliği

Shills’in merkez-çevre paradigması *Şerif Mardin* tarafından Türkiye siyasetine uyarlanmıştır. *Mardin*, ikiliği konu aldığı çalışmasının başlığında kullandığı “anahtar” ifadesi ile paradigmanın Türk siyasal yaşamının açıklanmasındaki elverişli konumunu açıkça ortaya koymuştur. Nitekim bu paradigma, çok uzun yıllar boyunca Türkiye siyasetinin en önemli kırılma anlarını açıklayacak bir cevap anahtarı olarak kullanılmıştır.

Osmanlı-Türk toplumunda merkez-çevre ikiliğinin dinamikleri açıklanırken, devlet ile toplum arasındaki ilişkiyi sağlayacak ara kurumların yokluğu temel belirleyicidir. Batı toplumlarında tarihsel süreç içerisinde kilise, aristokrasi, burjuva, işçi sınıfı gibi ara kurumların siyasal iktidarlar ve birbirleri ile girdikleri mücadele ve bu mücadele sonucunda zaman zaman gerçekleşen uzlaşma çevre güçlerinin merkezle bütünleşmesine imkân veriyordu.¹¹ Ancak

8 Karl Mannheim, *İdeoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyayuz, 2. Baskı, Epos Yayınları, Ankara, 2004, ss.35-41.

9 Pierre Bourdieu, *Pratik Nedenler*, çev. Hülya Tufan, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1995, ss.13-37,107-109.

10 Shills, *a.g.m.*, ss.87-91

11 Şerif Mardin, “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez Çevre İlişkileri”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, 4. Baskı, Dora Yayınları, (Ed. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay), Bursa, 2009, s.122.

Osmanlı toplumunda devletin karşısında yer alabilecek bir dinî kurum ya da iktisadî taleplerini siyasal alana taşıyacak sınıflı bir yapı söz konusu değildi. *Niyazi Berkes*, toplum ile devlet arasındaki ilişkiyi sağlayacak ara kurumların yokluğunu Osmanlı'yı Batı toplumlarından ayıran en önemli özellik olarak görmüştür.¹² *Mardin'e* göre siyasal alandaki uzlaşmayı sağlayacak olan ara kurumların yokluğu, Osmanlı'da merkez-çevre ilişkinin hep tek boyutlu ve çatışmaya dayalı bir yapı sergilemesini beraberinde getirmiştir ve Osmanlı-Türk siyasal sisteminin temelinde yatan bu uzlaşmazlık ve çatışma durumu, modernleşme süreci sonrasında da varlığını sürdürmüştür.¹³

Osmanlı-Türk siyasal sisteminde merkez ile çevre arasındaki ayrımın belirleyicisi din kurumudur. Özellikle klâsik dönem Osmanlı toplumsal yapısında merkezin en önemli aktörü olan devşirme bürokratik kadroların oluşum biçimi merkez-çevre ikiliğinin din üzerinden tanımlanışının ilk aşamasına işaret etmektedir. Bürokratik yapılanmanın, gayrimüslim ailelerin çocuklarının küçük yaşta devlet kontrolüne alınarak yetiştirilmesiyle oluşturulması, Müslüman çocuklarının devlet kademesinden uzak kalması anlamına gelmekteydi. Bununla birlikte modern ve seçenekli eğitim imkânlarından sadece devlet seçkinlerinin çocuklarının yararlanabilmesi, halkın ise sadece dinî eğitim kurumlarından yararlanabilmesi çevrenin İslâm dini birlikte alınmasının bir başka önemli nedenidir.¹⁴ Ancak çevrenin İslâm dini ile özleşmesi modernleşme süreci ve merkezin lâikleştirme politikaları ile mutlak bir karakter kazanmıştır.

XVIII. Yüzyıl ile başlayan ve XIX. Yüzyılda hayli hız kazanan modernleşme süreci, imparatorluğun yönetsel ve hukukî yapısında ciddi dönüşümleri beraberinde getirdi. Klâsik dönemde merkezdeki yönetici seçkinlerin ayrıcalıklı konumuna iktisadî ve siyasal kaygılarla karşı çıkışın yanına, Batılılaşma/modernleşme adı altında "zevk ve eğlence düşkünü" olduğu gerekçesiyle kültürel kaygılar da eklendi.¹⁵ Modernleşme süreci ile başlayan kültür temelli bölünme çevreyi çok daha belirgin bir şekilde İslâm dini ile özdeşleştirmiştir. Özellikle imparatorluk sisteminde hızla yaşanmaya başlayan dünyevileşme süreci bu noktada son derece önemlidir.

Modernleşme süreci ile birlikte yönetsel açıdan padişahın kişiliğinde somutlaşan devlet anlayışı çözülmeye başladı ve padişahın tek başına sistemin temel belirleyicisi olduğu yapı yerini, diğer siyasal, toplumsal, iktisadî, bürokratik mekanizmaların da etkin olduğu bir yapıya bıraktı.¹⁶ Yönetsel yapıdaki bu değişikliğin taşıyıcısı konumunda Batı tarzı eğitim almış ve pozitivist düşünceyi benimsemiş yeni bürokratik kadrolar yer almaktaydı. Bu yeni bürokratik kadrolar, padişaha ve hanedana bağlı kalmakla birlikte, padişahın şahsından

12 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 19. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, ss.31-32.

13 Mardin, *a.g.m.*, s.123.

14 *A.g.m.*, s.128

15 *A.g.m.*, ss.130-131.

16 Şerif Mardin, *Bediüzzaman Said Nursi Olayı Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, ss.23-25.

ayrı düşünmeye başladıkları devleti daha fazla önemsemeye başladılar.¹⁷ Hukuk düzeninin dünyevîleşmesinden de faydalanan yeni bürokratik kadrolar, padişahı bağımsız politika üretip uygulayabilen ve düzen sağlayabilen konuma ulaştılar.¹⁸

Askerî, tıbbî ve idarî okullarda verilen pozitivistik dayalı modern eğitim almış bürokratik kadroların sistemin merkezine yerleşmesiyle birlikte, merkeze ait inanç ve değerler de ciddi bir değişim yaşamaya başladı. Ulemanın kontrolündeki İslâm temelli yönetsel ve hukuksal yapı, *Mardin*’in ifadesiyle, toplumsal güç ilişkilerinin seküler bir tarzda ele alınmasını içeren bir tavır olan “bürokratik stil”e evrildi.¹⁹

Merkezdeki güç ilişkilerinde yaşanan bu değişim, kültürel açıdan da farklılaşmayı beraberinde getirdi. Tanzimat bürokrasisi olarak adlandırılan yeni bürokratik kadro, düşünsel anlamda olduğu kadar görünüş ve dil bakımından da farklı bir kimliğe bürünmüştü. Bu kişiler bir taraftan, sahip olunan egemen kültür ile uyuşmayan şeyleri halktan zorla isteyen, diğer taraftan da yabancı kültür unsurlarını taşıyan kimseler olmaları nedeniyle Müslüman çevrelerce tepki ile karşılanmaktaydılar.²⁰

Mardin, modernleşme akımının imparatorluğun yönetsel ve hukuksal yapısında meydana getirdiği bu sekülerleşme sürecinin yarattığı yeni merkez-çevre ayrımının, “büyük kültür” ve “küçük kültür” olarak nitelendirilebilecek kültürel bir ikiliği ortaya çıkardığından bahseder. Taşranın İslâmî muhalefet ile bütünleşerek çevreyi oluşturduğu, çevrenin karşısında ise büyük kültürün temsilcisi olarak bürokratik kadroların yer aldığı görüşündedir.²¹

XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni bürokratik kadrolar siyasal mücadele içerisine girdiler. Artık yönetimin kimin elinde olduğu kadar, hangi inanç ve değerlerin merkezi temsil ettiği de önemliydi. Bürokratik kadroların *Yeni Osmanlılar* hareketi ile başlayan bu siyasallaşma süreci, İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) ile birlikte en güçlü dönemine ulaştı. Bu siyasallaşma sürecinde modernleşmenin gerekliliği konusunda fikir birliği söz konusu olsa da, İslâm

17 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s.41.

18 Metin Heper, “Center and Periphery in the Ottoman Empire: With Special Reference to the Nineteenth Century”, *International Political Science Review*, Cilt:1, Sayı: 1, 1980, <https://www.jstor.org/stable/pdf/1600742.pdf>, (13.11.2019), s.85; Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişim”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, 4.Baskı, (Ed. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay), Dora Yayınları, Bursa, 2009, ss.14-15

19 Şerif Mardin, “Türkiye’de Din ve Laiklik”, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.42.

20 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, 33. Baskı, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s.106.

21 Şerif Mardin, “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez Çevre İlişkileri”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, 4. Baskı, Dora Yayınları, (Ed. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay), Bursa, 2009, s.122.

dininin bu süreçteki konumlanışı noktasında farklı yaklaşımlar söz konusuydu. Bilindiği üzere bu fikir ayrılıkları neticesinde pozitivist düşünceyi benimseyen ve İslâmcı çizgiden uzaklaşan Ahmet Rıza grubu İTC içerisinde üstün konuma geldi ve İslâmcı düşünce cemiyetten tasfiye edilmeye başladı.²²

İTC, 1908 yılında meşrûtiyetin yeniden ilân edilmesiyle birlikte iktidarı doğrudan ele geçirmese de sistemin en önemli gücü haline geldi. İTC, 1913 yılındaki Bâb-ı Âli Baskını ile mutlaklaştırdığı iktidarını zaman zaman kırılmalar yaşasa da Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar sürdürdü. İTC iktidarı, XVII. Yüzyıl ile başlayan ve XIX. Yüzyıl ile hız kazanan modernleşme sürecinin bir sonucu olarak bir dizi reformu hayata geçirdi ve toplumsal yaşamın hemen her alanında dünyevîleşme süreci yaşandı.²³ Ancak bu süreç karşısında *Mardin*'in de yukarıda bahsettiği gibi taşranın İslâm dini etrafında bütünleşerek başlattığı direniş, dönemin en önemli toplumsal kopuşuna işaret etmekteydi. Mustafa Kemal önderliğinde başlatılan kurtuluş mücadelesi bu kopukluk üzerine oturdu.²⁴ Kurtuluş mücadelesinin kazanılmasıyla birlikte başlatılan yeni bir ulus yaratma projesinde bu kopukluk çok daha derinleşti. İTC dönemindeki İslâm'ın modernleşme içerisindeki konumu tartışmaları bir kenara bırakılarak topyekûn bir modernleşme sürecine girildi ve din, bu süreç önündeki en önemli engel olarak görüldü.²⁵ Lâiklik, yeni bir ulus yaratma aşamasının temel ilkesi konumuna geldi. Kültür, siyaset, ekonomi, hukuk, sanat, eğitim gibi tüm toplumsal alt sistemlerin merkezine lâiklik yerleştirildi. Bir başka ifadeyle toplumsal sistemin temelinde din-devlet ayrılığı konmuş oldu.²⁶

2. Merkez-Çevre Mücadelesinin Türk Millî Eğitim Sistemine Yansımaları

Eğitim sistemi, kitlelerin siyasal sisteme ilişkin rızalarının sağlanmasında en etkin ideolojik aygıtlardan biridir. Bu bağlamda eğitim sistemi, hem 1920'li yıllarla birlikte başlayan topyekûn dünyevîleşme sürecinde hem de tarihsel süreçte merkez ve çevrenin iktidar tecrübelerinde önemli bir uygulama alanı olmuştur. Ayrıca 2000'li yıllarla birlikte geleneksel merkezde yaşanmaya başlayan değişimi okumak noktasında da eğitim sistemi oldukça zengin bir içeriğe sahiptir.

22 Suavi Aydın, "İki İttihat Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrûtiyet'in Birikimi*, 8. Baskı, (Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.123

23 Zürcher, *a.g.e.*, ss.185-186.

24 Mardin, *a.g.m.*, ss.133-134

25 Kerem Ünüvar, "İttihatçılıktan Kemalizme İhya'dan İnşa'ya, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrûtiyet'in Birikimi*, 8. Baskı, (Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss.136-138.

26 Özer Ozankaya, *Türkiye'de Laiklik Atatürk Devrimlerinin Temeli*, 8. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, ss.189-191.

2.a. Cumhuriyetin Kuruluş Dönemi

Tek parti iktidarında eğitim sisteminde atılan adımlardan belki de en önemlisi imparatorluk döneminde tüm medreselerin Maarif Vekâleti çatısı altında toplanması ile başlayan sürecin Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tamamlanması oldu.²⁷ Mustafa Kemal’e göre eğitimin birleştirilmesi, geleneklere dayalı sisteme karşı çıkışın ve modernleşmenin en önemli araçlarından biriydi. Bu noktada Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler dâhil olmak üzere tüm eğitim kurumları Maarif Vekâleti bünyesinde birleştirildi. Daha sonra bu kanuna dayanılarak tüm medreseler kapatıldı.²⁸ Böylelikle dinî eğitim ve lâik eğitim ikiliği ortadan kaldırılarak eğitim sistemine dünyevî bir karakter kazandırıldı.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında tek parti iktidarı, bir yandan dini doğrudan bireysel alanda konumlandırmayı amaçlarken diğer yandan dinî bilginin üretimini kontrol altında tutmak istemekteydi. Bu noktada en önemli adımlardan biri din adamlarının yetiştirilmesini devlet kontrolü altına almak amacıyla Diyanet İşleri Reisliği’nin kuruluşunu düzenleyen 430 sayılı kanun ile atıldı ve 29 ilde imam-hatip okullarının (İHO) kurulmasına karar verildi.²⁹ Bu okulların açılmasındaki temel amaç başta imam ve hatip olmak üzere orta seviyede din adamı yetiştirmektir. Ancak 1923 yılında açılan İHO uzun ömürlü olamadı ve kurulduğu günden itibaren kan kaybederek 1930 yılına gelindiğinde tamamı “öğrenci bulunamadığı” gerekçesiyle kapatıldı. Yaklaşık 7 yıllık bir ömre sahip olan ilk dönem İHO’nun okul ve öğrenci sayısındaki yıllara göre değişim şu şekildedir:

Tablo 1: 1923-1930 Dönemi İHO ve Öğrenci Sayısı

Eğitimi-Öğretim Yılı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı
1923-1924	29	2258
1924-1925	26	1442
1925-1926	20	1009
1926-1927	2	278
1927-1928	2	200
1928-1929	2	100
1929-1930	Kapanış	-----

Kaynak: Mustafa Öcal, “Kuruluşundan Günümüze İmam-Hatip Liseleri”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:6, 1999, s.204.

Tek parti iktidarında toplumsal yapının tüm alt sistemlerinde olduğu gibi, eğitim sisteminin de dinin belirleyiciliğine son verilerek, eğitime millî ve bilimsel karakter kazandırılması amaçlanmıştır. Bu dönemde bahsedilen amaç

²⁷ Berkes, *a.g.e.*, s.459

²⁸ Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye’de İslâmlık*, çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972, ss.74-75.

²⁹ *A.g.e.*, s.75

doğrultusunda çeşitli düzenlemeler hayata geçirildi. Örneğin 1927 yılında eğitim sistemindeki Arap ve İslâm kültürünün etkisine son vermek amacıyla ders programlarından Arapça ve Farsça dersleri kaldırıldı. Bununla birlikte köy okullarında haftada bir saat okutulan din derslerinde, ahlâk eğitiminin yanında modernleşmenin din ile ters düşmeyeceği işlenmekteydi.³⁰

Din dersinin müfredat içerisindeki konumu, daha açık bir ifadeyle, zorunlu bir ders olup olmaması; merkez-çevre arasındaki mücadelenin eğitim sistemine yansımadaki önemli sembollerden biri durumundadır. Nitekim tek parti döneminde eğitim sisteminde hayata geçirilen dünyevîleşme politikası din dersinin müfredat içerisinde konumlandırılışında kendisini net bir şekilde hissettirmiştir. Bu konuda ilk olarak 1927 yılında atılan bir adımla, öğrencinin din dersine katılıp katılmaması anne ve babanın isteğine bırakıldı. 1931-1932 yılından itibaren din dersleri ortaokul müfredatından tamamen kaldırıldı; ilkokullarda ise 1935 yılına kadar bu derse katılım “tavsiye” edildi. 1935 yılı itibari ile de devlet okullarında din dersi eğitime son verildi. 1940’lı yılların sonlarına kadar Türkiye’de çocukların dinî eğitimi aileler, câmililer ve yazılı kitaplardan sağlandı.³¹

1940’lı yılların ikinci yarısından itibaren ulusal ve uluslararası siyasetin temel dinamiklerinde yaşanan değişimler, geleneksel merkezin geçmişe oranla dinî düşünceye karşı daha ılımlı bir politika izlemesini beraberinde getirdi. *Hasan Bülent Kahraman*’a göre ulusal ve uluslararası siyasetteki demokratikleşme eğilimi, geleneksel merkezin en önemli siyasal aktörü olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’nin sistemden dışlanmış olan çevreye ulaşma noktasında dini bir araç olarak kullanma zorunluluğunu doğurmuştu.³² Eğitim sistemi, bu dönemdeki pragmatist yaklaşımın en önemli uygulama alanlarından birine işaret etmekteydi.

Eğitim sistemindeki değişim noktasında 10 Şubat 1948’e CHP grubuna verilen bir önergeyle önemli bir adım atıldı ve ilkokul müfredatına din dersinin yeniden eklenmesi önerildi.³³ Bunun dışında parti üyeleri tarafından “halkın ölümlerini yıkayacak adam bulamadığı” gerekçesiyle devletin din adamı yetiştirmesi talebini içeren yasa teklifleri verildi.³⁴ Tüm bu girişimlerin neticesinde din adamı yetiştirmek amacıyla Ankara ve İstanbul’da on aylık eğitimin verildiği iki kurs açıldı; din dersi ilkokul dördüncü ve beşinci sınıfların müfredatına seçmeli ders olarak yeniden eklendi.³⁵

30 Server Tanilli, *İslam Çağımıza Yanıt Verebilir Mi?*, Say Yayınları, İstanbul, 1991, s. 234

31 Jaschke, *a.g.e.*, ss.82-83.

32 Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi II*, 2.Baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2012, ss.225-226.

33 Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976, s.40

34 Jaschke, *a.g.e.*, ss.76-77.

35 İştâar Gözaydın, *Diyanet Türkiye Cumhuriyeti’nde Dinin Tanzimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.29

Millî eğitim sisteminde 1940’lı yılların sonlarında atılan bu adımların perde arkasında siyasî kaygılar yer almaktaydı. Nitekim dönemin başbakanı Hasan Saka, yapılan uygulamalar hakkında kullandığı “Efendiler eğer biz dinî tedrisatı kabul etmezsek gelecek intihapta Halk Partisi bir oy bile alamayacaktır.”³⁶ sözleriyle bu durumu itiraf etmekteydi. Ancak CHP’nin bu pragmatist politikası beklenen sonucu vermeyecek ve 1950 seçimleri ile birlikte iktidar, yakın çevrenin siyasal aktörü olarak kabul edilebilecek Demokrat Parti’nin (DP) eline geçecekti.

2.b. 1950-1980 Dönemi

1950-1980 döneminde yakın çevrenin iktidarından uzak çevrenin iktidar ortaklığına kadar çeşitli iktidar deneyimleri yaşanmış ve bu iktidar deneyimlerinde millî eğitim sistemi, çevrenin değerlerinin sistemin merkezine taşınmasında önde gelen uygulama alanlarından biri olmuştur. Bununla birlikte merkez-çevre paradigmasının kuramsal kısmında da bahsedilen çevrenin değerlerinin merkeze yerleşmesi durumunda merkezin aktörlerinin sisteme müdahale edeceği yönündeki kabulü somut olaylarla yaşanmıştır.

DP iktidarı, iktidarının ilk günlerinden itibaren eğitim sistemi üzerine özel olarak eğilmiştir. Bu kapsamda atılan ilk adım, din eğitiminin bireyin yetiştirilmesi noktasında bir ihtiyaç olarak kabul edilerek, din dersinin ilkökul dördüncü ve beşinci sınıflarda zorunlu hâle getirilmesidir. Bununla birlikte çocuklarının din dersi almasını istemeyen anne ve babaların istekleri doğrultusunda, bu kişilerin çocuklarına din dersinden muaf olma hakkı verildi.³⁷ Ortaokullarda ise 1956-1957 eğitim öğretim yılından itibaren din dersinin okutulmasına karar verildi.³⁸

Tek parti iktidarı döneminde öğrenci yetersizliği gerekçesiyle kapatılan İHO, DP iktidarı ile birlikte yeniden açıldı. 1951 yılında 7 ilde açılan 7 adet okul ile yeniden eğitim hayatına başlayan İHO’nun sayısı 1960 yılına gelindiğinde 19’a ulaşmıştı.³⁹ Bu dönemde İHO, ortaokul eğitimine denk gelen birinci devre ve lise eğitimine denk gelen ikinci devre şeklinde adlandırılarak eğitim vermekteydi. DP iktidarında İHO’nun okul ve öğrenci sayısında yaşanan değişim ile genel ortaokul ve liselerdeki okul ve öğrenci sayısındaki değişim şu şekildedir:

36 Osman Kafadar, “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Modernleşme ve Batıcılık*, 4.Baskı, (Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.354.

37 “Din Dersleri Tatbikatı”, *Milliyet*, 05.11. 1950.

38 *Resmî Gazete*, Sayı:9406

39 Mehmet Ali Gökaçtı, *Türkiye’de Din Eğitimi ve İmam Hatipler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss.189-190

Tablo 2: 1951-1960 Dönemi İHO Birinci Devre ve Genel Ortaokullar Karşılaştırması

Okul Türü Yılı	İHO I. Devre Okul Sayısı	İHO I. Devre Öğrenci Sayısı	Genel Ortaokul Okul Sayısı	Genel Ortaokul Öğrenci Sayısı
1951	7	1.191	440	74.765
1960	19	2.922	715	254.966

Kaynak: Öcal, *a.g.m.*, ss.229-230; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2012, s.65.

Tablo 3: 1955-1960 Dönemi İHO İkinci Devre ve Genel Liseler Karşılaştırması

Okul Türü Yılı	İHO II. Devre Okul Sayısı	İHO II. Devre Öğrenci Sayısı	Genel Lise Okul Sayısı	Genel Lise Öğrenci Sayısı
1955	7	254	112	35.369
1960	16	1.144	190	62.368

Kaynak: Öcal, *a.g.m.*, ss.229-230; TÜİK, *a.g.e.*, s.68

Tablo 2 ve Tablo 3'te yer alan veriler birlikte değerlendirildiğinde hem birinci devre İHO ile genel ortaokullar hem de ikinci devre İHO ile genel liseler karşılaştırıldığında, İHO'nun genel okullara oranla okul ve öğrenci sayısı açısından daha hızlı büyüdüğü ve dolayısıyla millî eğitim sistemi içerisinde önemli bir pay elde etmeye başladığı söylenebilir.

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen askerî darbe, Cumhuriyet dönemi siyasetinde merkezin çevreye yönelik ilk müdahalesiydi. Ancak darbe sonrası ülke yönetimini eline alan Millî Birlik Komitesi, eğitim sistemi de dâhil olmak üzere DP iktidarında çevre lehine elde edilen kazanımları tasfiye etmek yerine, demokratik siyasal hayata yeniden dönüldüğünde çevrenin merkezin değerlerine ters düşecek yeni kazanımlarını engelleyecek denetim mekanizmalarını hayata geçirdi. Darbe sonrasında gerçekleştirilen 1961 Seçimlerinde hiçbir parti tek başına iktidar olmasına imkân verecek sandalye sayısını elde edemediği için, 1965 seçimlerine kadar olan süreç, istikrarsız koalisyon hükümetlerine sahne oldu. 1965 Seçimleri sonucunda ise Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi (AP) tek başına iktidar oldu. AP, 1965 seçimleri elde ettiği tek parti iktidarını 1969 seçimleri ile de korudu. Dolayısıyla 12 Mart 1971 Müdahalesi ile sonuçlanan bu süreçte tıpkı DP gibi yakın çevre karakteri sergileyen bir parti olan AP'nin belirleyiciliği söz konusuydu.

Millî eğitim sistemi AP iktidarlarında da merkez-çevre mücadelesi açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir alan oldu. Özellikle İHO'nun okul ve öğrenci sayısında yaşanan değişim genel ortaokul ve liseler ile karşılaştırıldığında

dikkat çekici sonuçlar ortaya çıkmaktadır. 1965-1971 döneminde İHO’nun ve genel okulların okul ve öğrenci sayısındaki değişim şu şekildedir:

Tablo 4: 1965-1971 Yılları İHO ve Genel Okullar Karşılaştırması

Okul Türü Yıl	İHO I. Devre Okul Sayısı	İHO I. Devre Öğrenci Sayısı	İHO II. Devre Okul Sayısı	İHO II. Devre Öğrenci Sayısı	Genel Ortaokul Sayısı	Genel Ortaokul Öğrenci Sayısı	Genel Lise Sayısı	Genel Lise Öğrenci Sayısı
1965	26	9.676	19	1.285	943	412.453	240	111.181
1971	72	41.767	42	9.094	1.923	895.107	542	271.900

Kaynak: Öcal, a.g.m., ss.229-230; TÜİK, a.g.e., ss.67,69

AP iktidarında İHO’ya ve genel okullara ilişkin verilerin yer aldığı tablo iki önemli sonuca ulaşmamızı sağlamaktadır. Öncelikle İHO ile genel okulların sayısal artışına bakıldığında birbirlerine çok yakın oranlar söz konusudur. Örneğin bu dönemde genel ortaokul sayısı 2,03 kat artmışken İHO’nun birinci devresindeki okul sayısı 2,76 kat artmış; genel liselerin sayısındaki 2,25 kat büyümeye karşın ikinci devre İHO sayısı 2,21 kat artmıştır. Bu noktada asıl dikkat çeken sonuç öğrenci sayısındaki değişimde karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde genel ortaokul düzeyinde öğrenci sayısı yaklaşık 2,17 kat artarken imam-hatiplerin birinci devrelerindeki öğrenci sayısının artış oranı 4,31 kattır. Benzer durum liseler için de söz konusudur. İmam-hatiplerin ikinci devrelerindeki 7,07 kat öğrenci artış oranına karşılık, genel liselerin öğrenci sayısındaki büyüme 2,44 kat ile sınırlı kalmıştır. Okul ve öğrenci sayılarında bu dönemde yaşanan değişim birlikte değerlendirildiğinde, siyasal iktidarın eğitim programında İHO’ya ayrı bir önem verildiğini söylemek oldukça güçtür. Bu husus AP’nin yakın çevre karakterini kanıtlar bir niteliğe sahiptir. Bununla birlikte öğrenci sayısındaki değişim bu dönemde halkın tercihini İHO’dan yana kullandığını ve AP iktidarına yüklediği anlamı göstermektedir.

Din dersi konusunda DP döneminde atılan adımlara AP tarafından bir yenisi eklenerek, lise müfredatına 1967-1968 eğitim öğretim yılından itibaren seçmeli din dersi kondu. Lise müfredatına seçmeli din dersinin eklendiğini açıklayan Talim ve Terbiye Kurulu (TTK) kararında, bu dersin müfredata, maddeler üstü değerlere karşı ilgi ve sevgi uyandırmak amacıyla eklendiği belirtilmiş ve derste okutulacak bir kaynak listesine yer verilmişti.⁴⁰ Ancak kurulun kararında yer alan kaynak eserler listesi, AP iktidarının irtica ile suçlanmasını beraberinde getirecek yayınları içermektedir. Örneğin Meryem Cemile tarafından yazılan ve Said-i Nursi’yi öven ifadeler içeren *Garp*

40 Mehmet Orhan Kaya, *Türk Siyasal Hayatında Adalet Partisi (1961-1971)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2004, s.140.

Materyalizmi Karşısında İslâm eseri ve Muhammed Hamidullah'ın, Müslüman dünyasının dünya çapında bir halifeliği arzu ettiğini dile getirdiği İslâma Giriş adlı eser seçmeli din dersi için önerilen kaynak yayınlar arasında yer almaktaydı.⁴¹

AP iktidarının her iki döneminde, ülkedeki ideolojik ayrılıkların sokak eylemlerine ve şiddet içeren toplumsal çatışmalara dönüştüğü olaylar yaşandı. Ülke içerisindeki çatışma ortamının şiddetini her geçen gün arttırması üzerine, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının imzasıyla yayınlanan ve tarihe 12 Mart Muhtırası olarak geçecek bir muhtıra ile siyasal iktidar sert bir dille uyarıldı. 12 Mart Muhtırası ile ordu tarafından iktidarına yöneltilen darbe tehdidine karşı Demirel, istifa etmek zorunda kaldı. Ülke, 1973 yılındaki seçimlere kadar asker-sivil uzlaşısına dayanan hükümetlerce yönetildi.⁴²

1971 Müdahalesinin ardından merkez-çevre mücadelesinin yaşandığı alanlardan biri olan İHO'da önemli bir değişiklik yapıldı. Bu okullardan mezun olanlara duyulan ihtiyaç ve mezunlara sağlanabilecek istihdam imkânları noktasında bir dizi çalışma neticesinde alınan kararlar, İHO'nun birinci devreleri kapatıldı ve ikinci devreler de 4 yıllık eğitim veren meslek liseleri olarak tanımlandı. Daha sonra 1973 yılında gerçekleştirilecek seçimler yaklaşırken bu okulların adı İmam Hatip Lisesi (İHL) olarak değiştirildi ve bu okullardan mezun olanlara üniversiteye giriş imkânı tanındı.⁴³

Ekim 1973'te gerçekleştirilen seçimlerin sonucunda sağ siyaset tek başına iktidar gücünü kaybetmiş ve CHP seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştı. 1973 seçimleri ile başlayan ve 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi ile sonlanan bu süreçte istikrarsız koalisyon hükümetleri görev yaptı. Bu koalisyonlardan ilki, 1974 yılında, merkezin siyasî alandaki en önemli temsilcisi olan CHP ile İslâmî karakteri belirleyici olan ve bu bağlamda uzak çevre içerisinde değerlendirilebilecek Millî Selamet Partisi (MSP) birlikteliği sonucunda kuruldu.

1974-1980 döneminde eğitim sisteminin millî ve ahlâkî değerler üzerinden biçimlendirilmesi temel hedeflerden biri olarak kabul edilmişti. Özellikle CHP-MSP koalisyonunun MSP'li üyeleri; eğitimde İHL'nin önemi, anarşinin önlenmesinde ahlâk eğitiminin etkisi, manevî kalkınmanın önceliği gibi konularda çok sayıda açıklamada bulunmuşlardı. Bu açıklamalar kısa sürede pratiğe de döküldü. 1974-1975 eğitim öğretim yılından itibaren ilkökul dördüncü ve beşinci; ortaokul birinci, ikinci ve üçüncü ve liselerin birinci ve ikinci sınıflarında ahlâk dersinin zorunlu ders olarak okutulmasına karar verildi.⁴⁴ Ortaokul ve liselerin son sınıflarında ise 1976-1977 eğitim öğretim

41 "Talim Terbiye Heyeti Hakkında Tahkikat Açıldı", *Cumhuriyet*, 12.11.1967; "Bakanlık Nurculuğu Öven Kitapları Tavsiye Etti", *Milliyet*, 11.11.1967.

42 Ümit Cizre, "İdeoloji, Bağlam ve Menfaat: Türk Ordusu", *Türkiye Tarihi 1839-2010*, (Ed. Reşat Kasaba), çev. Zuhâl Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, ss.322-323.

43 Gökaçtı, *a.g.e.*, ss.216,220.

44 İsmail Kaplan, "Millî Eğitim İdeolojisi", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Milliyetçilik*, 3. Baskı, (Ed. Tanıl Bora), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.796.; "Üstündağ: Bu Yıl Hiçbir Lise Mezunu Açıkta Kalmayacak", *Milliyet*, 15.07.1974.

yıldan itibaren ahlâk dersleri zorunlu hale getirildi.⁴⁵ Millî eğitim sisteminde atılan adımlar sadece ahlâk derslerinin tüm kademelerde zorunlu hâle getirilmesinden ibaret değildi. Dönemin iktidarları ülkedeki anarşi ortamından sol ideolojiyi sorumlu tutmakta ve bu ortamın sona erdirilebilmesi için eğitim sisteminin millileştirilmesi gerektiğini düşünmekteydiler. Örneğin, 1975 yılında kurulan Birinci Milliyetçi Cephe Hükûmeti döneminde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan bir genelge ile tüm okulların kütüphanelerinde bir inceleme başlatıldı ve okullardan kütüphanelerinde bulunan kitapların listesi istendi. Dönemin Millî Eğitim Bakanı Ali Naili Erdem, bu inceleme hakkında yaptığı açıklamada; okulların kütüphanelerinde Stalin, Lenin gibi isimlerin kitaplarının bulunduğu şikâyet ederken, CHP Genel Başkanı Ecevit ise bu incelemeyi “kitap cellatlığı” olarak nitelendirmektedir.⁴⁶ Yine dönemin iktidarlarının ideolojik tavır alışlarının bir sonucu olarak, okullarda okutulan ders kitapları yeniden kaleme alındı ve ders kitaplarının isimleri Millî Tarih, Millî Coğrafya, Millî Edebiyat şeklinde değiştirildi.

İmam-Hatipler açısından 1974-1980 dönemi, dönemin iktidarlarının bu konudaki hassas tutumu ve özellikle de MSP’nin iktidar ortaklıkları dikkate alındığında oldukça parlak bir dönemdi. 1970’li yıllarla birlikte İslâm’ın siyasallaşması, başlangıçta devlet kontrolünde din adamı yetiştirmek amacıyla kurulan İHO’nun, ilerleyen yıllarda önemli siyasî karakterler olarak sahneye çıkacak kişilerin yetiştirildiği bir kurum hâline dönüşmesini sağladı.

CHP-MSP koalisyonun ilk günlerinden itibaren yeni İHL’nin açılması adına yoğun çalışmalar yapıldı. İlk olarak Millî Eğitim Bakanlığı tarafından valiliklere gönderilen bir genelge ile 1974-1975 eğitim öğretim yılı ile birlikte İHL’nin orta kısımlarının yeniden açılacağı ve bu okullarda Kur’an, Arapça ve din derslerinin okutulacağı belirtildi.⁴⁷ İHO’nun orta kısımlarının yeniden açılması ile birlikte 1980 yılına kadar olan süreçte hem ortaokul hem de lise düzeyinde İHO niceliksel olarak çok ciddi bir sıçrama yaşadı. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse, İHO’nun orta ve lise kısımları gerek okul sayısı gerekse de öğrenci sayısı anlamında genel okulların çok daha ilerisinde bir büyüme hızı elde etti. Okul ve öğrenci sayısındaki bu hızlı artışı, İHO’na görünürdeki din adamı yetiştirme misyonunun dışında bir anlam yüklediği şeklinde yorumlamak mümkündür. Dönem itibarıyla İHO’nun orta ve lise kısımlarında okul ve öğrenci sayısındaki değişim şu şekildedir:

45 Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası MSP Örnek Olayı*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s.199

46 “Erdem: Biz Kitap Celladı Değiliz, CHP Nesil Celladıdır”, *Milliyet*, 14.01.1976.

47 Nahid Dinçer, *1913’ten Günümüze İmam-Hatip Okulları Meselesi*, Şule Yayınları, İstanbul, 1998, ss.211-213.

Tablo 5: 1973-1980 Dönemi İHO ve Genel Okullar Karşılaştırması

Okul Türü Yılı	İHO Ortaokul Okul Sayısı	İHO Ortaokul Öğrenci Sayısı	Genel Ortaokul Okul Sayısı	Genel Ortaokul Öğrenci Sayısı	İHO Lise Okul Sayısı	İHO Lise Öğrencisi Sayısı	Genel Lise Okul Sayısı	Genel Lise Öğrenci Sayısı
1973	70	16.443	2.040	930.337	71	19.935	607	293.278
1980	339	130.072	4.103	1.180.233	249	47.941	1.108	531.760

Kaynak: Öcal, *a.g.m.*, s.230; TÜİK, *a.g.e.*, s.69

Türkiye’de 1979 yılının başlarından itibaren siyasal şiddet farklı boyutlara ulaşmaya başlamıştı. Artık siyasal şiddet sadece sağcı ya da solcu gençleri değil; gazetecileri, siyasetçileri, sendikacıları hedef almaktaydı. Ülkedeki siyasal şiddetin yanına cumhurbaşkanı seçilememesine neden olacak siyasal istikrarsızlık ve ekonomik olumsuzluklar da eklenince 12 Eylül 1980 günü merkezin denetim mekanizması tekrar işledi ve ordu sisteme bir kez daha müdahale etti.

2.c. 1980-2002 Dönemi

12 Eylül Darbesi sonrasında ülke yönetimini ele alan Millî Güvenlik Konseyi, toplumsal yaşamın tüm alt sistemlerinde çok sıkı bir denetim mekanizması yaratmıştı. Konseyin bu noktada en ılımlı yaklaştığı toplumsal kurumlardan biri ise beklenen aksine dindi. Dine yönelik bu olumlu bakış açısı 1980-1983 döneminde eğitim sistemi içerisinde de kendisini hissettirmekteydi.

1981 yılında dönemin Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş koordinatörlüğünde oluşturulan bir kurul tarafından din istismarı ve din eğitimi konusunda yayınlanan raporda; imam-hatip okullarının artan din adamı ihtiyacını karşılamakta yetersiz olduğu, ilkokuldan itibaren din derslerinin zorunlu hale getirilmesi, din derslerinin branş öğretmenleri tarafından verilmesi yönünde tedbirler alınması gerektiği yönünde ifadeler yer almaktaydı.⁴⁸ Raporda din derslerinin zorunlu hâle getirilmesine ilişkin düşünce 1982 Anayasası içerisinde kendisine yer buldu ve ilk ve orta öğretim kurumlarında din derslerinin okutulması anayasal bir zorunluluk olarak kabul edildi. Ayrıca ders kitaplarında yeni düzenlemelere gidilerek dinî bilgilere ağırlık verildi ve din ile çelişen bilgiler ders kitaplarından çıkartıldı. Bununla birlikte Atatürk’ün din ile ilgili sözlerine ders kitaplarında yer verilerek onun inançlı bir Müslüman olduğu yönünde kanaat oluşturmak amaçlandı.⁴⁹ 12 Eylül idaresinin dine ılımlı yaklaşımı İHO konusunda da kendisini hissettirdi. Az önce bahsedilen raporda İHO’ya ilişkin herhangi bir olumsuz ifade bulunmadığı gibi, bu okulların geliştirilmesi gerektiği belirtilmişti. Dönem itibariyle İHO konusunda atılan

48 Rıza Zelyut, *Muaviye’den Erbakan’a Din ve Siyaset*, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1996, ss.191-192.

49 Gencay Şaylan, *İslamiyet ve Siyaset Türkiye Örneği*, V yayınları, Ankara, 1987, ss.63-64.

en somut adım, bu okullardan mezun olanlara eğitim aldıkları alan dışında da üniversite eğitimi alma hakkının tanınmasıydı.⁵⁰

12 Eylül’ün ardından ilk genel seçimler 6 Kasım 1983 tarihinde gerçekleştirildi ve seçim sonuçlarında Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) tek başına iktidar olacak sandalye çoğunluğunu elde etti. ANAP’ın tek başına iktidarda olduğu dönemde toplumsal yapıdaki dinselleşme eğilimi belirgin bir kimlik kazanmaya başlamış, eğitim sistemi de bu eğilimin kendisini hissettirdiği alanlardan birisi olmuştu. 1984 yılında ANAP iktidarı tarafından Arapçanın okullarda seçmeli yabancı dil dersi olarak okutulması düşünüldü. Ancak bu düşünce, harf devrimine ters düşeceği ve lâiklikle uyumlayacağı gerekçesiyle sert bir şekilde eleştirildi. Kamuoyunda gelen sert tepkiler nedeniyle hayata geçirilemeyecek bir diğer uygulama da, lise son sınıflara seçmeli eski yazı dersinin okutulması düşüncesi oldu.⁵¹

Dönem itibarıyla eğitim sistemindeki dinselleşme eğilimini gösteren bir diğer örnek, öğrencilerin sosyal ve kültürel etkinliklerde bulunması amacıyla düzenlenen yaz kampları konusunda yaşandı. O döneme kadar yaklaşık 20 yıldır karma sistemde düzenlenen bu kamplar, 1985 yılında Millî Eğitim Bakanı’nun talimatıyla kız ve erkeklerin ayrı kamplarda eğitim göreceği şekilde gerçekleştirildi.⁵²

1985 yılında Anadolu Liselerine giriş sınavları ile yabancı dilde eğitim yapan özel okullara giriş sınavlarında sorulan din bilgisi soruları kamuoyunda tepki ile karşılandı. “Allah’ın Hazreti Muhammed’e ilk emri nedir?”, “Kelime-i tevhidin Türkçe anlamı nedir?”, “Günde toplam kaç rekat farz namazı kılınır?” gibi soruların yer aldığı bu sınavlar, “din bilgisi” deyimini aşan bir içeriğe sahip oldukları gerekçesiyle eleştirildiler. Eleştiriler üzerine geri adım atan bakanlık, Müslüman olmayan öğrencilerin yaşayabileceği zorlukları da göz önüne alarak bazı soruları iptal etti.⁵³

ANAP iktidarı döneminde eğitim sistemi içerisinde tavsiye edilen kitaplar açısından ilginç örnekler söz konusuydu. 1987 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından öğretmen ve öğrencilere tavsiye edilen kaynaklar arasında Nakşibendi lideri Esad Coşan’a ait olan *İslâm Dergisi*, Fethullah Gülen tarafından yayınlanan *Sızıntı Dergisi* yer almaktaydı.⁵⁴

ANAP iktidarının eğitimi dinselştirdiği eleştirilerini almasına neden olan bir diğer konu ise dönemin Millî Eğitim Bakanı Vehbi Dinçerler’in biyoloji ders kitaplarında yer alan evrim teorisine karşı çıkışıydı. Dinçerler materyalist ve dinsiz bir kişi olarak tanımladığı Charles Darwin tarafından ortaya konan evrim

50 Mustafa Öcal, *100. Yılında İmam Hatip Liseleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013, ss.195-198,202.

51 “Eski Yazı Rafa Kalktı”, *Cumhuriyet*, 16.06.1987.

52 Abbas Güçlü, “Kızlara Kız Kampı, Erkeklerle Erkek Kampı”, *Milliyet*, 22.07.1984.

53 “Din Sorusu İptal”, *Milliyet*, 08.06.1985.

54 “Alaturkaya Dönüş”, *Milliyet*, 17.08.1987

teorisinin din ile uyuşmadığını düşünmekteydi.⁵⁵ Bakanın bu çıkışı sonrasında oluşturulan bir komisyon tarafından biyoloji ders kitaplarında evrim ve yaratılış kuramlarının bir arada yer almasına karar verildi.⁵⁶

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından yayınlanan ve 1984-1989 dönemini kapsayan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda imam-hatip okullarına ilişkin doğrudan bir ifade yer almasa da, mesleki ve teknik eğitim veren okulların okul ve öğrenci sayılarında, yani kontenjanlarında artışa gidilmeyeceği belirtilmişti.⁵⁷ Bu husus İHO'nun niceliksel gelişimini engelledi. ANAP iktidarı ise bu engeli yatay büyüme yöntemi ile çözdü. Buna göre yeni İHO açılmayacağı için var olan okullara bağlı şubelerin açılması yoluna gidildi. Bu yöntem ile birlikte 1990'lı yıllara gelindiğinde 100'den fazla imam-hatip şubesi açılmıştı. Bununla birlikte Özal'ın başbakanlığı döneminde İHO'nun orta kısmında 7, lise kısmında ise 1 yeni okul açılabilmişti. Ayrıca 38 imam-hatip ortaokuluna lise izni verilmesi 38 yeni İHL demektir.⁵⁸ İlk olarak 1985 yılında İstanbul'da açılan ve Almanya'daki Türk çocuklarının alacakları din eğitimi sonrasında din görevlisi olarak yeniden Almanya'ya dönmesi amacıyla olan Anadolu İmam Hatip Liseleri (AİHL) de imam-hatipler açısından yapısal anlamda bir yeniliğe işaret etmekteydi. Yabancı dilde modern eğitimin verildiği AİHL'den mezun olan öğrencilerin üniversiteye giriş sınavlarındaki başarıları bu okullara yönelik talebi arttırdı ve mevcut imam -hatip müdürlüklerine bağlı çok sayıda AİHL açıldı.⁵⁹ Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından görev yapan Yıldırım Akbulut ve Mesut Yılmaz hükümetlerinde İHO sayısında nispeten bir artış görüldü. Ancak bu artış yeni okulların açılması şeklinde değil şube halindeki okullara müdürlük verilmesiyle gerçekleşti.⁶⁰ Nitekim aşağıda yer alan Tablo 6'daki verilerde de görülebileceği üzere ANAP iktidarlarında İHO'nun sayısal değişimi geçmiş yılların gerisinde kalmıştı.

Tablo 6: 1983-1991 Dönemi İHO ve Genel Okullar Karşılaştırması

Okul Türü	İmam Hatip Ortaokulu Okul Sayısı	İmam Hatip Ortaokulu Öğrenci Sayısı	Genel Ortaokul Okul Sayısı	Genel Ortaokul Öğrenci Sayısı	İmam Hatip Lisesi Okul Sayısı	İmam Hatip Lisesi Öğrenci Sayısı	Genel Lise Okul Sayısı	Genel Lise Öğrenci Sayısı
1983	375	147.110	4.225	1.332.809	341	72.791	1.173	519.721
1991	382	209.377	5.780	2.108.579	379	100.176	1.778	799.358

Kaynak: Öcal, *Günümüze*, ss.229-230, TÜİK, İstatistik, ss.67,69.

55 Reşit Canbeyli, "Dinçerler, Darwin'e Neden Karşı", *Cumhuriyet*, 30.03.1985.

56 "Biyoloji Ders Kitapları Değişiyor", *Cumhuriyet*, 08.04.1985.

57 DPT Müsteşarlığı, *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989*, 1984, s.139

58 Öcal, *a.g.e.*, ss.205-206,211-212.

59 Gökaçtı, *a.g.e.*, s.237.

60 Öcal, *a.g.e.*, ss.223-224

1991 Seçimleri ile başlayan ve 1995 Seçimleri ile devam eden süreçte Türkiye koalisyon hükümetleri tarafından yönetilmişti. Millî görüş çizgisinin o dönemki temsilcisi olan Refah Partisi (RP)’nin koalisyonun büyük ortağı olarak yer aldığı iktidar deneyimi, merkezin doğrudan çevreyi hedef alan yeni bir müdahalesini beraberinde getirmişti. Ancak bu dönemdeki iktidar deneyimlerinin eğitim sistemi açısından çok dikkat çekici adımlar attığını söylemek güçtür. Her ne kadar eğitim sisteminde çevrenin değerlerinin merkeze taşınması noktasında önemli bir gelişme yaşanmamış olsa da, RP ile Doğru Yol Partisi (DYP) ortaklığı ile kurulan iktidarın sonunu getiren 28 Şubat 1997 tarihli Millî Güvenlik Kurulu’nda (MGK) alınan “tavsiye” kararlarında eğitim sisteminde yapılması istenilen değişiklikler önemli bir yer işgal etmekteydi. Türk siyasal hayatı literatürüne post-modern darbe olarak geçen bu MGK’de, millî eğitim sistemi açısından tarikatlara bağlı tüm özel yurt, vakıf ve okulların Millî Eğitim Bakanlığı’na devrinin sağlanması; tüm yurtda 8 yıllık kesintisiz eğitime geçilmesi; Kur’an kursuna gidebilmek için temel eğitim almış olmanın şart haline getirilmesi ve bu kursların Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı olarak faaliyet gösterebilmesi için gerekli yasal ve idarî düzenlemelerin yapılması; Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı aydın din adamı yetiştirmek için faaliyet gösteren millî eğitim kuruluşlarının sayısının ihtiyaç düzeyinde tutulması gibi tavsiye kararları alınmıştı.⁶¹

Tarihî MGK toplantısında alınan tavsiye kararları Başbakan Necmettin Erbakan tarafından hemen imzalanmadı. Erbakan bu kararlar karşısında diğer siyasal partilerden beklediği desteği bulamamıştı. Bunun üzerine Erbakan, olası bir askerî müdahale riskini göze alamayacağı için toplantıdan yaklaşık 5 gün sonra kararları imzaladı fakat kararların uygulamaya dökülmesi noktasında işi ağır olan almaktaydı. Ancak ordunun hem başta DYP’li siyasî aktörler hem de sivil toplum paydaşları nezdinde başlattığı kamuoyu oluşturma çabaları Erbakan üzerindeki baskıyı iyiden iyiye arttırdı ve Erbakan’ın istifa etmekten başka şansı kalmadı.⁶² Erbakan’ın istifasının ardından hükümet kurma görevi ANAP lideri Mesut Yılmaz’a verildi. Yılmaz’ın, Bülent Ecevit liderliğindeki Demokratik Sol Parti ve Hüsamettin Cindoruk liderliğindeki Demokrat Türkiye Partisi ile kurduğu koalisyon hükümeti ile başlayıp 2002 yılındaki erken seçimlere kadar devam eden bu süreçte görev yapan tüm iktidarlar, ordunun 28 Şubat ile amaçladığı, dinin yeniden bireysel alanda konumlandırılarak görünürlüğü azaltılması hedefi doğrultusunda hareket ettiler.⁶³

28 Şubat MGK’inde alınan kararlardan en dikkat çekici olanlardan biri kesintisiz temel eğitimin 8 yıla çıkarılmasıydı. Kararın uygulamaya konulması

61 Hikmet Çiçek, *İrticaya Karşı Genelkurmay Belgeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997, ss.29-30.

62 Carter Findley, *Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*, 2.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.357.

63 Zeynep Şarlak, “Atatürkçülükten Milli Güvenlik Rejimine: 1990’lar Türkiye’ sine Bir Bakış”, *Bir Zümre Bir Parti Türkiye’de Ordu*, (Der. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu), Birikim Yayınları, İstanbul, 2004, ss.291-292.

İHO'nun orta kısımlarının kapatılması anlamına gelmekteydi. Kamuoyunda uzun süren tartışmalara neden olan bu karar, 16 Ağustos 1997 tarihli Meclis oturumunda gerçekleştirilen yasa değişikliği ile uygulamaya konuldu ve böylelikle İHO'nun orta kısımları kapatılmış oldu. Bu karar ile doğrudan bağlantılı olarak, 28 Şubat kararlarında yer alan Kur'an kursu eğitiminin alınabilmesi için temel eğitimin bitirilmiş olması şartından hareketle, bir çocuğun en erken 15 yaşında bu kurslara gidebileceği sonucu da doğmuş oldu.⁶⁴

28 Şubat sonrası dönemde İHO'ya ilişkin alınan kararlar sadece orta kısımların kapatılmasından ibaret değildi. Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından 1998 yılında alınan bir kararla İHL'den mezun olan öğrencilerin üniversiteye giriş puanlarının hesaplanmasında değişikliğe gidildi ve bu okullardan mezun olan öğrencilerin üniversiteye girişleri zorlaştırıldı. Alınan kararda, üniversiteye giriş puanı hesaplanırken kullanılan ortaöğretim başarı puanının (OBP) hesaplanmasında değişikliğe gidilerek tüm lise mezunları için geçerli olan eşitlik meslek lisesi mezunları aleyhine olacak şekilde değiştirildi. Buna göre OBP hesaplanırken meslek lisesi mezunları için 0,2; genel lise mezunları için ise 0,5 kat sayı uygulanması esasına geçildi. Bu durum aynı ortalama ile liseden mezun olan bir meslek lisesi mezunu ile genel lise mezunu arasında 30 puanlık bir fark anlamına gelmekteydi. 2002 yılında bu konuda bir adım daha atıldı ve meslek lisesinden mezun olanlar için OBP hesaplamasında 0,3; genel lise mezunları için ise 0,8 oranları benimsendi. Bu durum iki lise türü arasındaki puan farkını 50'ye çıkarıyordu.⁶⁵

28 Şubat MGK'sinden kısa bir süre sonra Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından RP hakkında kapatılma davası açıldı. Dava neticesinde RP hakkında kapatma kararı verilirken, Erbakan ve bazı parti yöneticilerine 5 yıl süre ile siyaset yasağı getirildi.⁶⁶ Ancak RP'liler kapatma davasının açılmasından hemen sonra tedbirlerini almışlar ve Millî Görüş çizgisini sürdürecektir yeni bir parti olarak Fazilet Partisi (FP)'ni kurmuşlardı. FP, RP'nin kapatılmasının ardından partili isimlerin yeni durağı oldu. Ancak Erbakan'ın siyasî yasaklı olması nedeniyle partinin liderinin kim olacağı tartışmaları gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Bu tartışmalar içerisinde FP'nin RP ile aynı sonu yaşamasını istemeyen ve partinin farklı bir yapı sergilemesini talep eden yenilikçi bir grup ortaya çıktı. Bu yenilikçi grup FP'nin 2000 yılındaki kongresinde Erbakan'ın desteklediği Recai Kutan'ın karşısında kendi adayları olarak Abdullah Gül'ü çıkardılar. Bu kongrede Abdullah Gül her ne kadar seçimi kaybetmiş olsa da, aldığı yüksek oy Millî Görüş içerisindeki bölünmenin kaçınılmaz olduğunu ortaya koyuyordu. Nitekim FP'nin 22 Haziran 2001 tarihinde Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasının ardından parti içerisindeki yenilikçi grup Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)'ni kurdu ve Recep Tayyip Erdoğan

64 Fehmi Çalmuk, *Kod Adı İHL Bir İmam Hatip Hikayesi*, Merdiven Yayın, Ankara, 2004, s.27

65 Öcal, *a.g.e.*, ss.293-297

66 "Refah Tarih Oldu", *Sabah*, 17.01.1998.

kurucular kurulu tarafından partinin genel başkanlığına seçildi.⁶⁷ AK Parti 3 Kasım 2002 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerde aldığı %34,4’lük oy oranı ile tek başına iktidar oldu.

2.d. 2002’den Günümüze

AK Parti kurucularının geçmişten süregelen İslâmî kimliği, partiyi geleneksel merkezin aktörleri için “olağan şüpheli” durumuna getirmekteydi. Ancak AK Parti, özellikle iktidarının ilk döneminde geleneksel merkezi karşısına almamaya özen göstererek ılımlı bir siyasi karakteri tercih etti. İlimli siyaset ile kastedilen AK Parti’nin geleneksel çevrenin değerlerine karşı hassasiyet geliştirip, bu değerlere yeni yaşam alanları yaratmakla birlikte, merkezin kendisine yönelik eleştirilerinin temelini oluşturan devleti ve toplumu İslâmîleştirmek gibi bir düşünceye sahip olmamasıdır.

28 Şubat sonrası süreçte hayata geçirilen ve imam-hatip mezunlarını üniversiteye girişte dezavantajlı konuma düşüren katsayı düzenlemesi AK Parti iktidarının ilk döneminde eğitim sisteminde ele alınan öncelikli konulardan biriydi. Abdullah Gül’ün başbakanlığında kurulan 58. Hükûmet tarafından açıklanan Acil Eylem Plânı’nın nitelikli eğitim başlıklı bölümünde üniversiteye girişte meslek lisesi mezunlarının dezavantajlı durumuna son verileceği belirtilmekteydi. Plânda ayrıca, öğrencilerin 6. sınıftan itibaren rehber öğretmen ve velilerin ortak kararıyla farklı müfredata tâbî tutulabileceği, ilköğretimde serbest kıyafet uygulamasına geçileceği, eğitimde imkân ve fırsat eşitliğini engelleyen uygulamalara son verileceği gibi ifadeler de yer almaktaydı.⁶⁸

2003 yılındaki plânda katsayı sorununun ortadan kaldırılacağı belirtilse de bu konuda ilk somut adım 2004 yılında atıldı ve hükûmet tarafından açıklanan bir kanun tasarısında hem liseler hem de üniversiteler sözel, eşit ağırlık ve sayısal olmak üzere 3’e ayrıldı. Lise mezunlarının kendi eğitim aldıkları alanda üniversite tercihi yapmaları durumunda OBP’nin hesaplanmasında 0.8 katsayı uygulanmasına karar verildi. Böylelikle meslek liseleri ile genel liseler arasındaki katsayı farkı eşitlenmiş oluyordu.⁶⁹ Meclis’te yapılan oylama sonucunda kanunlaşarak Cumhurbaşkanının onayına sunulan tasarı, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından imam-hatipleri özendirdiği ve lâiklik ilkesine ters düştüğü gerekçesiyle veto edildi.⁷⁰ Sezer’in yasayı veto etmesinin ardından yeni bir çıkış yolu arandı ve Açıköğretim Lisesi Yönetmeliği’nde değişikliğe gidilerek İHL’in veya diğer meslek liselerinin ara sınıflarından ayrılanların ya da mezun olanların açıköğretim liselerine başvurmasının önü açıldı. Dolayısıyla imam-hatip liselerinden mezun olanların açıköğretim lisesi üzerinden katsayı

67 Ergun Özbudun ve William Hale, *Türkiye’de İslamcılık Demokrasi ve Liberalizm AKP Olayı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2010, ss.55-56.

68 TC 58. Hükümet Acil Eylem Planı (AEP), 3 Ocak 2003, ss.92-99.

69 Çalmuk, a.g.e., ss.148-149.

70 YÖK’e Veto, *Türkiye*, 29.05.2004

sorunu yaşamadan üniversiteye girmesi mümkün olabilecekti. Ancak bu değişiklik de YÖK tarafından yapılan başvuru üzerine Danıştay tarafından verilen yürütmenin durdurulması kararı nedeniyle sonuç vermedi.⁷¹ Bu karar sonrasında katsayı sorununun çözümü birkaç seneliğine ertelendi.

AK Parti iktidarının ilk döneminde İHO'nun durumuna bakıldığında, bir yandan 8 yıllık kesintisiz eğitim nedeniyle orta kısımların kapalı olmasından, diğer yandan katsayı sorunu nedeniyle yaşanan dezavantajlı durumdan dolayı niceliksel olarak bir artıştan bahsetmek mümkün görünmemektedir. Bu dönemde İHO'ya ilişkin sayılar veriler aşağıdaki gibidir:

Tablo 7: 2003-2007 Dönemi İHL ve Genel Liseler Karşılaştırması

Okul Türü	İmam Hatip Lisesi Okul Sayısı	İmam Hatip Lisesi Öğrenci Sayısı	Genel Lise Okul Sayısı	Genel Lise Öğrenci Sayısı
Yıl				
2003	452	84.898	2.737	1.963.998
2007	456	143.637	3.830	1.980.452

Kaynak: Mehmet Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2002)*, İlke Yayınları, İstanbul, 2012, s.133; TÜİK, İstatistik, s.69.

Bu dönemde millî eğitim müfredatı noktasında da dikkat çekici gelişmeler yaşandı. 2005 yılında gerçekleştirilen müfredat değişikliği ile öğrencilerin câmi ziyareti gerçekleştirilerek, uygulamalı abdest eğitimi alması, Kutlu Doğum Haftası etkinliklerine katılımın teşvik edilmesi, öğrencilerin âyetlerden sunum hazırlaması, reenkarnasyon ve satanizmin olumsuz etkilerine dikkat çekilmesi, derslerde Kur'an dinletilmesi gibi yenilikler benimsenmişti.⁷²

2006-2007 eğitim öğretim döneminde 11. sınıflara okutulacak Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders kitabının İslâm'da ibâdetin faydaları başlıklı bölümünde, abdest almanın faydalarına ilişkin olarak kan dolaşımını hızlandıracağı, alyuvar sayısını arttıracığı, tansiyonu düzenleyeceği gibi ifadeler yer almaktaydı. Bu ifadeler hem bilim insanları hem de AK Parti'nin din adamı kökenli milletvekilleri tarafından eleştirildi. Örneğin daha önce Diyanet İşleri Başkanı olarak görev yapmış olan Tayyar Altıkulaç ve Said Yazıcıoğlu gibi dönemin AK Parti milletvekilleri, kitapta yer alan ifadeleri bilimsellikten uzak olmakla eleştirdiler.⁷³ Dönemin Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik ise hata yapıldığını kabul etti ve hazırlanan genelge ile ilgili bölümlerin okutulmaması

71 Açık Lise Yolu Kapandı, *Milliyet*, 09.02.2006

72 Bu Müfredat Çok Tartışılır, *Milliyet*, 30.05.2005.

73 Hurafeye Din Adamı Tepkisi, *Milliyet*, 23.09.2006.

istendi.⁷⁴ 8. sınıflara okutulacak Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi kitabında ise merkez-çevre ikiliğinde yaşanan dönüşümün eğitim sistemine yansımalarının önemli örneklerinden birini görmek mümkündür. Kitabın 2006 yılına kadar okutulan 2002 basımında tarikatlar, toplumu kutuplaştıran ve ayrıştıran, sevgi ve saygı ortamına zarar veren, bireysel özgürlük ile uyuşmayan yapılar olarak tanımlanırken; 2006 basımında ise nefsi arıtıp güzelleştiren tasavvuf yaklaşımının kurumsallaşmış hâli olarak tanımlanmış ve kamusal düzenin sağlanması, toplumun bir arada tutulması gibi konularda tarihsel süreçte çok önemli görevler üstlendiği ifade edilmiştir.⁷⁵ İHO’da okutulan Temel Dini Bilgiler kitabında ise bilim, sanat, felsefe gibi insan hayatını faydalı etkinliklerin din ile anlam kazanabileceği, dinin desteğini almadan bilimsel ve teknolojik ilerlemenin mümkün olmadığı ifade edilmekteydi.⁷⁶

2007 yılı, Türkiye siyasetinde çok önemli bir kırılma noktasına işaret eder. Abdullah Gül’ün cumhurbaşkanı seçilmesi, anayasa değişikliği referandumu ile cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine karar verilmesi ve AK Parti’nin bu yıl gerçekleştirilen genel seçimlerden tekrar tek başına iktidar olarak çıkması sistemin güç dengelerinde önemli değişiklikler meydana getirdi. Bu dönemden itibaren üst düzey bürokratik kadroların belirlenmesi de dâhil olmak üzere, tüm toplumsal alt sistemlerde çevrenin değerlerinin belirleyici olduğu bir dönem yaşanmaya başladı. Millî eğitim sistemi de bu belirleyiciliğin açık bir şekilde hissedildiği alanlardan biriydi.

Sistem içerisinde oldukça güçlü bir konum elde eden AK Parti, katsayı konusunu yeniden gündemine aldı. Konunun gündeme alınabilmesinde YÖK’te yaşanan yönetim değişikliğinin etkisi büyüktü. 21 Temmuz 2009 tarihli YÖK toplantısının ardından yapılan açıklamada, üniversiteye giriş puanının hesaplanmasında farklı katsayı uygulamalarına son verildiği ve tüm liseler için OBP’nin 0.15 ile çarpılacağı belirtildi. Ayrıca, öğretmen ve meslek lisesi mezunlarının kendi alanlarından tercih yapmaları durumunda OB’nin 0.06 ek katsayı ile çarpılmasına karar verildi. Alınan bu karar bir kesim tarafından yükseköğretimin ideolojik olarak şekillendirilmek istendiği gerekçesiyle eleştirilirken, belirli bir kesimin mağduriyetine son vermesi noktasında destek de görmüştü.⁷⁷ Ancak bu karar İstanbul Barosu’nun başvurusu üzerine Danıştay tarafından iptal edildi.⁷⁸ Danıştay tarafından alınan bu karar sonrasında YÖK tarafından yeni bir adım atıldı ve alan içinde tercih yapanlar için 0.15, alan dışında tercih yapanlar için ise 0.13 katsayıları belirlendi. Ancak bu düzenleme de Danıştay tarafından iptal edildi. Bunun üzerine katsayılar da sembolik değişiklikler yapılarak 17 Mart 2010 tarihli toplantıda alan içinde 0.15, alan dışında 0.12 oranları belirlendi. Bu kararın iptaline ilişkin açılan dava Danıştay

74 Bakanlık Genelge Hazırladı, *Milliyet*, 28.10.2006.

75 Ders Kitabında Tarikat Övgüsü, *Cumhuriyet*, 25.09.2006

76 Bilime De Dini Çerçeve, *Cumhuriyet*, 24.09.2006.

77 Katsayı Kalktı, Meslek Liselerinin Önü Açıldı, *Sabah*, 22.07.2009

78 Öcal, *a.g.e.*, ss.344-345.

tarafından reddedildi.⁷⁹ Katsayı sorunu 2011 yılında kesin olarak çözüldü ve YÖK Genel Kurulu tarafından alınan bir kararla liseler arasındaki farklı katsayı uygulamasına son verilerek, tüm lise türlerinden mezun olanlar için 0.12 katsayı oranının uygulanmasına karar verildi. Böylelikle imam-hatip mezunlarının üniversiteye girişteki dezavantajlı durumu ortadan kalkmış oldu.⁸⁰

AK Parti'nin millî eğitim sisteminde gerçekleştirdiği kapsamlı dönüşümün düşünsel temellerinin atıldığı en önemli organizasyonlardan biri 2010 yılında düzenlenen 18. Millî Eğitim Şûrası'ydı. Bu şûra toplanmadan kısa bir süre önce Millî Eğitim Şûrası Yönetmeliği'nde değişikliğe gidilerek şûra üyelerinin kimlerden oluşacağı konusunda yenilikler gerçekleştirilmiştir. Yönetmelik değişikliği ile hâlihazırda şûranın üyesi olan Diyanet İşleri Başkan'ının yanı sıra Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı üyelerinden 2 kişinin de davetli olarak katılmasına ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 5 olan temsilci sayısının 4'e düşürülmesine karar verildi.⁸¹ 18. Millî Eğitim Şûrası sadece katılan üyeler açısından değil, alınan tavsiye kararları açısından da dikkat çekicidir. Yaklaşık 200 tavsiye kararının arasında, din kültürü ve ahlâk bilgisi dersinin tüm öğretim kurumlarında okutulması, velilerin talebi doğrultusunda seçmeli din eğitimi dersi verilmesi, kamuoyunda 4+4+4 olarak bilinen yeni zorunlu eğitim sistemine geçilmesi gibi kararlar yer almaktaydı.⁸²

18. Şûrada bahsedilen yeni zorunlu eğitim sistemi önerisi, 2012 çıkarılan bir yasa ile hayata geçirildi. 6287 sayılı 222 sayılı *İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* ile 8 yıllık zorunlu eğitim sistemi değiştirilerek kendi içerisinde kademelendirilmiş 12 yıllık zorunlu eğitim sistemine geçildi.⁸³ Yeni sistemde okulların tekrar ilkököl, ortaokul ve lise şeklinde ayrılması ile birlikte İHO'nun orta kısımlarının bağımsız olarak ya da İHL bünyesinde yeniden açılabilmesi durumu ortaya çıktı.⁸⁴

Katsayı sorununun çözülmesi, orta kısımlarının yeniden açılabilmesi ve bir bölgede İHL açabilmek için gerekli olan nüfus şartının önce düşürülüp ardından tamamen kaldırılması neticesinde 2011 yılı sonu itibarıyla İHO'nun sayısında hızlı bir artış görüldü. Aşağıdaki tablolarda da görülebileceği üzere ortaokullar açısından 2012-2017, liseler açısından ise 2007-2017 dönemleri verilerine bakıldığında genel ortaokul düzeyinde okul ve öğrenci sayısında, genel lise düzeyinde ise okul sayısında azalış görülmüş; sadece genel liselerdeki

79 Danıştay'ın Son Katsayı Kararı, *Hürriyet*, 21.04.2010.

80 Artık Katsayı Yok, *Milliyet*, 02.12.2011

81 *Resmî Gazete*, Sayı:30469.

82 Millî Eğitim Bakanlığı, 18. Millî Eğitim Şûrası Kararları, https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29170222_18_sura.pdf, (16.10.2019).

83 Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası, *Eğitimde AKP'nin 10 Yılı*, Eğitim Sen Yayınları, Ankara, 2012, s.53

84 Eğitimciler Birliği Sendikası, *4+4+4 Yeni Eğitim Sistemi Ne Getiriyor? Neler Olmalı?*, <https://www.ebs.org.tr/manset/1400/E%C4%9Fitimcilere%20enflasyonun%20%C3%BCzerinde%20bir%20%C3%BCcret%20ve%20refah%20pay%C4%B1%20verilmelidir>, (18.10.2019).

öğrenci sayısında bir miktar artış yaşanmıştır. Buna karşın, İHO’nun hem ortaokul hem de lise seviyelerinde okul ve öğrenci sayısı açısından belirgin bir artış söz konusudur.

Tablo 8: 2012-2017 Dönemi İmam Hatip Ortaokulları ve Genel Ortaokullar Karşılaştırması⁸⁵

Okul Türü	İmam Hatip Ortaokulu Okul Sayısı	İmam Hatip Ortaokulu Öğrenci Sayısı	Genel Ortaokul Okul Sayısı	Genel Ortaokul Öğrenci Sayısı
2012	1.099	94.467	14.641	4.930.656
2017	2.671	651.954	13.319	4.402.372

Kaynak: Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, *Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2012-2013*, s.67; Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, *Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2016-2017*, s.65.

Tablo 9: 2007-2017 Dönemi İHL ve Genel Liseler Karşılaştırması

Okul Türü	İmam Hatip Lisesi Okul Sayısı	İmam Hatip Lisesi Öğrenci Sayısı	Genel Lise Okul Sayısı	Genel Lise Öğrenci Sayısı
2007	456	129.274	3.118	1.641.130
2017	1.452	645.318	2.979	2.733.680

Kaynak: Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, *Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2007-2008*, s.73; Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, *Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2016-2017*, s.65.

AK Parti iktidarının eğitim alanındaki temel hedefi, “dindar nesil yetiştirmek” olarak belirlenmişti. Bu hedefe ulaşmak noktasında müfredat ve ders içerikleri konusunda da önemli değişiklikler gerçekleştirildi. Örneğin 2009 yılında TTK kurulu tarafından 8. sınıf İnkılâp ve Atatürkçülük ders kitabındaki irtica tanımında değişiklik yapıldı. Eski kitaplarda irticaî faaliyetler, “din ve mezhep farklılığı üzerinden toplumsal kargaşa yaratmak, toplumsal kargaşaları mevcut düzene bağlamak, Atatürk ve devlet aleyhinde propaganda yapmak ve lâikliğin dinsizlik olduğunu iddia ederek lâikliği benimseyenleri din düşmanı olarak tanımlamak” şeklinde ifade edilirken; yeni kitaplarda irtica, çağdaş değerleri reddetmek, bilime ve akla aykırı davranmak, değişim ve gelişimin her türlüsüne karşı çıkmak olarak tanımlanmıştır.⁸⁶ Aynı kitabın darbelerin

⁸⁵ İHL bünyesinde faaliyet gösteren imam hatip ortaokulları da sayıya dâhil edilmiştir.

⁸⁶ İnkılâp Tarihi’nde ‘İrtica’ Tanımına İnce Ayar, *Milliyet*, 20.04.2009.

anlatıldığı bölümünde ise 1960, 1971 ve 1980 müdahaleleri anti-demokratik girişimler olarak nitelendirilirken 28 Şubat'tan hiçbir şekilde bahsedilmemişti.⁸⁷

2011-2012 eğitim öğretim yılından itibaren okutulmasına karar verilen 8. sınıf *Vatandaşlık ve Demokrasi* dersi kitabında, dersin ilk teması olarak "her insan değerlidir" düşüncesinin işlenmesine karar verildi ve bu düşüncenin Vedâ Hutbesi, Mesnevî, Makalat gibi dinî metinler üzerinden işlenmesi öngörüldü.⁸⁸

1997 yılında gerçekleştirilen bir yenilikle öğrencilerin 4. sınıftan itibaren zorunlu yabancı dil dersi almasına karar verilmişti. Öğrencilerin zorunlu yabancı dil dersi kapsamında İngilizce, Almanca, Fransızca, İtalyanca, Çince, Japonca, Rusça ve İspanyolca dillerinden birini seçmesi gerekiyordu. 2010 yılında alınan bir Bakanlar Kurulu kararı ile zorunlu yabancı dil dersi kapsamında seçilebilecek diller arasına Arapça da eklendi. Dönemin Millî Eğitim Bakanı Ömer Dinçer, bu dilin Türkiye'nin yakın ilişki içerisinde olduğu komşularında kullanıldığını ve değişikliğin gelen talepler doğrultusunda hayata geçirildiğini belirtmişti.⁸⁹ 2015 yılına gelindiğinde ise alınan yeni bir kararla seçmeli Arapça dersinin 2. sınıftan itibaren okutulmasına karar verildi.⁹⁰

18. Millî Eğitim Şûrasında velilerin talebi doğrultusunda öğrencilere din eğitimi verilmesi önerilmişti. Bu öneriyi hayata geçirebilme noktasında 4+4+4 eğitim sistemini getiren kanuna eklenen bir maddeyle *Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberimizin Hayatı* derslerinin ortaokul ve liselerde seçmeli ders olarak okutulmasına karar verildi. Daha sonra TTK'nin ilk ve orta öğretim kurumları için hazırladığı ders çizelgelerinde *Temel Dinî Bilgiler* dersine de bir başka seçmeli ders olarak yer verildi.⁹¹ Müfredatta yer alan tüm bu değişiklikler bir araya getirildiğinde bu derslerin tamamını seçen bir öğrencinin zorunlu din dersi ile birlikte haftada 7 saat dinî içerikli ders alma durumu ortaya çıktı.⁹²

4+4+4 eğitim sistemi yürürlüğe girmeden kısa bir süre önce bakanlık tarafından akıldaki soruları yanıtlamak amacıyla yayınlanan kitapçıkta dikkat çeken ifadeler yer almaktaydı. Örneğin, kız öğrencilerin seçmeli *Kur'an-ı Kerim* dersinde sadece ders saatinde olmak şartıyla başlarını örtebilecekleri, bazı okulların eğitim türüne, imkân ve zorunluluklara göre karma eğitim sisteminden vazgeçilerek yalnızca kız ya da yalnızca erkek öğrencilere ayrılabilceği belirtilmişti.⁹³

Seçmeli din dersi konusunda askerî lise müfredatı konusuna da kısaca bakmak faydalı olacaktır. Çünkü askerî liselerde branş dersleri dışında genel lise

87 İrticai Faaliyet Tanımı Yumuşatıldı, *Cumhuriyet*, 22.04.2009.

88 AKP Anlayışı Ders Kitaplarına Yansıdı, *Cumhuriyet*, 11.08.2011

89 Arapça Seçmeli Ders Oldu, *Akşam*, 05.04.2012.

90 İlkokul 2'lere Seçmeli Arapça Dersi Geldi, *Milliyet*, 23.10.2015.

91 İbrahim Aşlamacı, "Din Eğitimi Politika ve Uygulamalarında AK Parti'nin 15 Yılı", *AK Parti'nin 15 Yılı-Toplum*, (Ed. İsmail Çağlar ve Ali Aslan), SETA Yayınları, İstanbul, 2017, s.185.

92 5 Günün Bir Günü Din Dersi, *Cumhuriyet*, 09.06.2012

93 Millî Eğitim Bakanlığı, *12 Yıl Zorunlu Eğitim Sorular- Cevaplar*, Ankara, 2012, ss.33-34.

müfredatı uygulanmaktaydı. Dolayısıyla yeni seçmeli derslerin askerî liselerde de okutulması durumu ortaya çıktı. Genelkurmay Başkanlığı da bu konuda Kur’an-ı Kerim, Hz. Peygamberimizin Hayatı ve Temel Dini Bilgiler derslerinin askerî liselerde ve silâhli kuvvetler bando astsubay hazırlama okullarında da okutulmasına karar verdi.⁹⁴

Osmanlıca dersinin millî eğitim sistemi içerisine eklenmesi bu dönemin en çok tartışılan konularından biriydi. TTK’nin 2010 yılında aldığı bir kararla, sosyal bilimler liselerinin 10, 11 ve 12. sınıfları için *Osmanlıca Türkçesi* dersi müfredata eklendi.⁹⁵ 2013 yılında ise yeni bir karar alınarak Osmanlı Türkçesi dersinin sosyal bilimler liselerinde zorunlu, diğer liselerde ise seçmeli olarak okutulmasına karar verildi.⁹⁶

2014 yılında gerçekleştirilen 19. Millî Eğitim Şûrası’nda, şûraya katılan ilk cumhurbaşkanı sıfatıyla bir konuşma yapan Recep Tayyip Erdoğan, bu konuşmasında kullandığı şu ifadelerle AK Parti’nin eğitim politikasının temel felsefesini de ortaya koymaktaydı:

‘Einstein kimdir’ deseniz, her gencin söyleyecek bir ya da birkaç cümlesi vardır. ‘İbni Sina’ kimdir deseniz çoğunun bu ismi hiç duymadığını görüyorsunuz. Yabancı pop şarkıcılarının adını ezbere sayan ama Dede Efendi’yi, İtri’yi tanımayan, Neşet Ertaş dinlemeyi hakir gören, kendi sanatçısından maalesef utanan gençlerimiz var. İki yüz yıldır eğitimin formatlama aracına dönüştüğü bir sistem ne yazık ki kendisine yabancı bireyler yetiştiriyor ve bunu da cesaret edip hiç kimse sorgulamıyor, sorgulayamıyor. İşte bizim en başta bu dönüşümü gerçekleştirmemiz gerekiyor.’⁹⁷

Aynı şûrada alınan tavsiye kararlarına bakıldığında ise ilkökul 1, 2 ve 3. sınıflarda din kültürü ve ahlâk bilgisi dersinin okutulması, Osmanlıca Türkçesi dersinin imam-hatiplerde de zorunlu olarak okutulması, görsel sanatlar dersi kapsamında ebru, hat, minyatür, tezhip gibi geleneksel sanatlara yer verilmesi, din kültürü ve ahlâk bilgisi dersinin 2 saate çıkarılması, Kutlu doğum haftasının belirli gün ve haftalar kapsamına alınması tavsiye edilmekteydi.⁹⁸

Son olarak eğitim kurumlarının mimarî yapısına baktığımızda, konuya ilişkin düzenlemelerin eğitimdeki dinselleşme eğilimini ortaya koyduğu görülmektedir. Örneğin 2013 tarihli *Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği*nde “talep olması hâlinde ibadet ihtiyaçlarını karşılayacak uygun mekân ayrılabilir” ifadesine yer verildi.⁹⁹ 2014 yılında ise bakanlık tarafından alınan bir kararla, yeni açılacak veya dershaneden dönüştürülecek özel eğitim kurumlarında

94 TSK: Din Dersi Mevzuata Uygun, *Sabah*, 15.11.2012.

95 Bahçekapılı, *a.g.e.*, s.193.

96 Liselilere Osmanlı Türkçesi ve Hitabet Dersi, *Milliyet*, 15.04.2013.

97 Dizayn Anaokulundan Başlayacak, *Cumhuriyet*, 03.12.2014.

98 Millî Eğitim Bakanlığı, 19. Millî Eğitim Şûrası Kararları, http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/35/27/719973/dosyalar/2015_02/02041116_19.millieitimiraskararlar.pdf, (21.10.2019).

99 *Resmî Gazete*, Sayı:30182.

ibadethane bulundurulması yapısal şartlardan biri olarak ortaya kondu.¹⁰⁰ Benzer zorunluluğun devlet okulları için hayata geçirilmesi ise 2017 yılında gerçekleşti. Bu yıl çıkarılan *Millî Eğitim Bakanlığı Kurum Açma, Kapatma ve Ad Verme Yönetmeliği* ile her düzeyde eğitim kurumunun açılabilmesi için abdesthane ve kadın ve erkekler için uygun aydınlatmaya sahip ayrı mescitler bulundurulması zorunluluğu getirildi.¹⁰¹ Okullarda ibadethane konusu İHO açısından da ele alındı. MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı *Anadolu İmam Hatip Liseleri -İmam Hatip Ortaokulları Vizyon Belgesinde* öğrencilerin meslekî bilgi ve becerilerini geliştirmek amacıyla fiziksel anlamda yeterli büyüklüğe sahip okulların bahçesinde mescit veya câmi inşa edilebileceği belirtildi. Aynı belgede ayrıca, şartları uygun olan okullarda ses sisteminin kurulu olduğu Kur'an okuma odalarının bulundurulması, okul duvarlarında ayet ve hadislere yer verilmesi istendi.¹⁰²

Sonuç

Cumhuriyeti kuranlar, Osmanlı'nın XVII. Yüzyıl ile başlayan ve XIX. Yüzyıl ile hız kazanan modernleşme sürecinin sonucunda kısmen başarılı olmuş bir dünyevileşme/sekülerleşmeyi miras olarak aldılar ve bunu radikal bir şekilde tamamlamaya giriştiler. Bu süreç karşısında çevrenin, İslâm dini etrafında bütünleşerek başlattığı direniş, dönemin en önemli toplumsal kopuşuna işaret etmekteydi. Hatta Cumhuriyet Devrimi bu kopukluk üzerine oturdu. Kurtuluş mücadelesinin kazanılmasıyla birlikte başlatılan yeni bir ulus yaratma projesinde bu kopukluk derinleşti. Lâiklik, yeni bir ulus yaratma aşamasının temel ilkesi konumuna geldi. Kültür, siyaset, ekonomi, hukuk, sanat, eğitim gibi tüm toplumsal alt sistemlerin merkezine lâiklik yerleştirildi. Bir başka ifadeyle toplumsal sistemin temelini din-devlet ayrılığı konmuş oldu. Tek parti iktidarında eğitim sisteminde atılan adımlardan en önemlisinin Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kurulan sistem olduğu söylenebilir. Toplumsal yapının tüm alt sistemlerinde olduğu gibi, eğitim sisteminde de dinin belirleyiciliğine son verilerek, eğitime, millî ve bilimsel karakter kazandırılması amaçlanmıştı. Bu dönemde bahsedilen amaç doğrultusunda yukarıda belirtilen çeşitli düzenlemeler hayata geçirildi. 1945 sonrasında yaşana gelişmeler, geleneksel merkezin geçmişe oranla dinî düşünceye karşı daha ılımlı bir politika izlemesini beraberinde getirdi. Eğitim sistemi, bu dönemdeki pragmatist yaklaşımın en önemli uygulama alanlarından biridir. Bu adımların perde arkasında siyasî kaygıların yer aldığı söylenebilir.

1950-1980 döneminde, yakın çevrenin iktidarından uzak çevrenin iktidar ortaklığına kadar çeşitli iktidar deneyimleri yaşanmış ve bu iktidar

100 Özel Okula Da Mescit Zorunlu, *Cumhuriyet*, 19.07.2014.

101 Resmî Gazete, Sayı:30106.

102 Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, *Anadolu İmam Hatip Liseleri - İmam Hatip Ortaokulları Vizyon Belgesi*, Ankara, 2017, s.6

deneyimlerinde millî eğitim sistemi, çevrenin değerlerinin sistemin merkezine taşınmasında önde gelen uygulama alanlarından biri olmuştur. Bununla birlikte merkez-çevre paradigmasının kuramsal kısmında da bahsedilen çevrenin değerlerinin merkeze yerleşmesi durumunda merkezin aktörlerinin sisteme müdahale edeceği yönündeki kabulü somut olaylarla yaşanmıştır. 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen askerî darbe sonrası ülke yönetimini eline alan Millî Birlik Komitesi, eğitim sistemi de dâhil olmak üzere DP iktidarında çevre lehine elde edilen kazanımları tasfiye etmek yerine, demokratik siyasal hayata yeniden döndüğünde çevrenin merkezin değerlerine ters düşecek yeni kazanımlarını engelleyecek denetim mekanizmalarını hayata geçirmeye çalıştı. Ama 1950-80 döneminde yaşanan siyasal gelişmeler, bu trendin devam ettiğini söylememiz olanak vermektedir. Ancak burada eklenmesi gerek en önemli kıstas, çevrenin değerlerinin bir bakıma “kontrollü” şekilde, merkezin denetimi içinde merkeze dâhil olma durumudur.

12 Eylül Darbesi sonrasında, toplumsal yaşamın tüm alanlarında sıkı bir denetim mekanizması yaratılmıştı. Dönemin yönetiminin bu noktada en ılımlı yaklaştığı toplumsal kurumlardan biri ise beklenen aksine dindi. Dine yönelik bu olumlu bakış açısı 1980-1983 döneminde eğitim sistemi içerisinde de kendisini hissettirmektedir. Bunu izleyen ANAP’ın tek başına iktidarda olduğu dönemde de, toplumsal yapıdaki dinselleşme eğilimi belirgin bir kimlik kazanmaya başlamış, eğitim sistemi de bu eğilimin kendisini hissettirdiği alanlardan birisi olmuştur. 1991 Seçimleri ile başlayan ve 1995 Seçimleri ile devam eden süreçte ise Türkiye koalisyon hükümetleri tarafından yönetilmişti. Millî görüş çizgisinin o dönemki temsilcisi olan RP’nin koalisyonun büyük ortağı olarak yer aldığı iktidar deneyimi, merkezin doğrudan çevreyi hedef alan yeni bir müdahalesini beraberinde getirmiştir. Ancak bu dönemdeki iktidar deneyimlerinin eğitim sistemi açısından çok dikkat çekici adımlar attığını söylemek güçtür. Her ne kadar eğitim sisteminde çevrenin değerlerinin merkeze taşınması noktasında önemli bir gelişme yaşanmamış olsa da; RP-DYP ortaklığı ile kurulan iktidarın sonunu getiren 28 Şubat 1997 tarihli MGK’da alınan kararlarında, eğitim sisteminde yapılması istenilen değişiklikler önemli bir yer işgal etmiştir. 28 Şubat’la başlayan süreç 2002 yılındaki AK Parti iktidarı ile son buldu.

AK Parti, geleneksel millî görüş çizgisinden koparken merkezi karşısına almamaya özen gösteren ılımlı bir siyasî karakter olmayı hedef seçmişti. İlimli siyaset ile kastedilen AK Parti’nin geleneksel çevrenin değerlerine karşı hassasiyet geliştirip bu değerlere yeni yaşam alanları yaratmakla birlikte, merkezin kendisine yönelik eleştirilerinin temelini oluşturan devleti ve toplumu İslâmîleştirmek gibi bir düşünceye sahip olmamasıdır. Katsayı sorunu bu dönemde üzerinde durulan bir sorun olsa da, meselenin temeli eşitlik ilkesine dayandırılmaktaydı. Bu dönemde, İHO açısından niceliksel anlamda belirgin bir yükselişten söz etmek mümkün değildir. Bunun yanında millî eğitim müfredatı noktasında dikkat çekici gelişmeler yaşandı. 2007 yılı, hem AK Parti iktidarı

ile merkezi temsil eden aktörler arasındaki ilişki bakımından hem de AK Parti iktidarının eğitim politikalarındaki farklılaşma bakımından kritik bir noktadır. Bu dönemden itibaren üst düzey bürokratik kadroların belirlenmesi de dâhil olmak üzere, tüm toplumsal alt sistemlerde çevrenin değerlerinin belirleyici olduğu bir dönem yaşanmaya başladı. Millî eğitim sistemi de bu belirleyiciliğin açık bir şekilde hissedildiği alanlardan biriydi.

AK Parti'nin millî eğitim sisteminde gerçekleştirdiği kapsamlı dönüşümün düşünsel temellerinin atıldığı en önemli organizasyonlardan biri 2010 yılında düzenlenen 18. Millî Eğitim Şûrası'dır. Yaklaşık 200 tavsiye kararının arasında, din kültürü ve ahlâk bilgisi dersinin tüm öğretim kurumlarında okutulması, velilerin talebi doğrultusunda seçmeli din eğitimi dersi verilmesi, kamuoyunda 4+4+4 olarak bilinen yeni zorunlu eğitim sistemine geçilmesi gibi kararlar yer almaktaydı. AK Parti iktidarının eğitim alanındaki temel hedefi, "dindar nesil yetiştirmek" olarak belirlenmişti. Bu hedefe ulaşmak noktasında müfredat ve ders içerikleri konusunda da önemli değişiklikler gerçekleştirildi.

Yüz yıllık süreç içinde millî eğitim politikalarındaki bu değişimin açıklayan bir bakış açısı olarak merkez-çevre arasındaki ilişki anahtar bir rol oynamaktadır. Merkezi temsil eden seküler ve Batılı değerler, çevreyi temsil eden değerlerle dönüşmeye başlamıştır. Burada belirleyici olan Türkiye'deki siyasal yaşam olmuş, çok partili hayatın varlığı ve siyasal meşrûiyetin genel oyla sağlanması gerçeği, Erken cumhuriyet dönemindeki radikalizmi, çevrenin değerlerini merkeze taşıyarak törpülemiştir. Bu noktada belirleyici olanın siyasal mücadele alanı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Belki eksik olabilir zira meselenin iktisadî, pedagojik, ve diğer yönlerinden bahsedilebilir. Ancak yukarıda ayrıntısıyla açıklamaya çalıştığımız mesele, ana belirleyicinin "siyaset" olduğuna işaret ediyor.

KAYNAKÇA

I. Resmî Yayınlar

Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, *Anadolu İmam Hatip Liseleri – İmam Hatip Ortaokulları Vizyon Belgesi*, Ankara, 2017.

DPT Müsteşarlığı, *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989*, 1984.

Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, *Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2012-2013*.

Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, *Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2016-2017*.

Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, *Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2007-2008*.

Millî Eğitim Bakanlığı, *12 Yıl Zorunlu Eğitim Sorular- Cevaplar*, Ankara, 2012.

Resmî Gazete

TC 58. Hükümet Acil Eylem Planı (AEP), 3 Ocak 2003.

Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2012.

II. Süreli Yayınlar

Milliyet

Cumhuriyet

Sabah

Akşam

Türkiye

Hürriyet

III. Kitaplar

- AHMAD, Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976.
- BAHÇEKAPILI, Mehmet, *Türkiye’de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2002)*, İlke Yayınları, İstanbul, 2012.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 19. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.
- BOURDİEU, Pierre, *Pratik Nedenler*, çev. Hülya Tufan, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- ÇALMUK, Fehmi, *Kod Adı İHL Bir İmam Hatip Hikayesi*, Merdiven Yayın, Ankara, 2004.
- ÇİÇEK, Hikmet, *İrticaya Karşı Genelkurmay Belgeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997.
- DİNÇER, Nahid, *1913’ten Günümüze İmam-Hatip Okulları Meselesi*, Şule yayınları, İstanbul, 1998.
- Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası, *Eğitimde AKP’nin 10 Yılı*, Eğitim Sen Yayınları, Ankara, 2012.
- FİNDLEY, Carter, *Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*, 2.Baskı, çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- GÖKAÇTI, Mehmet Ali, *Türkiye’de Din Eğitimi ve İmam Hatipler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- GÖZAYDIN, İftar, *Diyanet Türkiye Cumhuriyeti’nde Dinin Tanzimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- JASCHKE, Gotthard, *Yeni Türkiye’de İslâmlık*, çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi II*, 2.Baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2012.
- KAYA, Mehmet Orhan, *Türk Siyasal Hayatında Adalet Partisi (1961-1971)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2004.
- MANNHEİM, Karl, *İdeoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyayuz, 2. Baskı, Epos Yayınları, Ankara, 2004.
- MARDİN, Şerif, *Bediüzzaman Said Nursi Olayı Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

- OZANKAYA, Özer, *Türkiye’de Laiklik Atatürk Devrimlerinin Temeli*, 8. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.
- ÖCAL, Mustafa, *100. Yılında imam Hatip Liseleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013.
- _____, *100. Yılında imam Hatip Liseleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013.
- SARIBAY, Ali Yaşar, *Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası MSP Örnek Olayı*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.
- ŞAYLAN, Gencay, *İslamiyet ve Siyaset Türkiye Örneği*, V yayınları, Ankara, 1987.
- TANİLLİ, Server, *İslam Çağımıza Yanıt Verebilir Mi?*, Say Yayınları, İstanbul, 1991.
- ZELYUT, Rıza, *Muaviye’den Erbakan’a Din ve Siyaset*, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, 33. Baskı, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

IV. Makaleler

- AÇIKEL, Fethi, “Entegratif Toplum ve Muarızları: ‘Merkez-çevre’ Paradigması Üzerine Eleştirel Notlar”, *Toplum ve Bilim*, sayı:105, 2006, ss.30-69.
- AYDIN, Suavi, “İki İttihat Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, 8. Baskı, (Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss.117-128.
- BAYRAMOĞLU, Ali ve Ahmet Güngören, “Şerif Mardin’le Din ve Devlet Sosyolojisi Konusunda Söyleşi”, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, ss.119-158.
- CİZRE, Ümit, “İdeoloji, Bağlam ve Menfaat: Türk Ordusu”, *Türkiye Tarihi 1839-2010*, (Ed. Reşat Kasaba), çev. Zuhâl Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.
- GÖNENÇ, Levent, “2000’li yıllarda merkez ve çevre ilişkilerini yeniden düşünmek”, *Toplum ve Bilim*, sayı:105, 2006, ss.129-152.
- KAFADAR, Osman, “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Modernleşme ve Batıcılık*, 4.Baskı, (Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss.351-383.
- KAPLAN, İsmail, “Millî Eğitim İdeolojisi”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Milliyetçilik*, 3. Baskı, (Ed. Tanıl Bora), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, ss.788-800.

MARDİN, Şerif, "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez Çevre İlişkileri", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, 4. Baskı, (Ed. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay), Dora Yayınları, Bursa, 2009.

_____, "Türkiye'de Din ve Laiklik", *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

ÖCAL, Mustafa, "Kuruluşundan Günümüze İmam-Hatip Liseleri", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:6, 1999, ss.201-254.

SHİLLS, Edward, "Merkez ve Çevre", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 70, 2002, ss.86-96.

ŞARLAK, Zeynep, "Atatürkçülükten Milli Güvenlik Rejimine: 1990'lar Türkiye'sine Bir Bakış", *Bir Zümre Bir Parti Türkiye'de Ordu*, (Der. Ahmet İnşel ve Ali Bayramoğlu), Birikim Yayınları, İstanbul, 2004, ss.283-294.

ÜNÜVAR, Kerem, "İttihatçılıktan Kemalizme İhya'dan İnşa'ya, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, 8. Baskı, (Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss.129-142.

V. İnternet Kaynakları

Eğitimciler Birliği Sendikası, 4+4+4 Yeni Eğitim Sistemi Ne Getiriyor? Neler Olmalı?, <https://www.ebs.org.tr/manset/1400/E%C4%9Fitimcilere%20enfilyasyonun%20%C3%BCzerinde%20bir%20%C3%BCcret%20ve%20refah%20pay%C4%B1%20verilmelidir>, (18.10.2019).

Millî Eğitim Bakanlığı, 18. Millî Eğitim Şûrası Kararları, https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29170222_18_sura.pdf, (16.10.2019).

Millî Eğitim Bakanlığı, 19. Millî Eğitim Şûrası Kararları, http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/35/27/719973/dosyalar/2015_02/02041116_19.millieitumuraskararlar.pdf, (21.10.2019)